

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

inhoud

‘Ik heb mijn grootvader
altijd gezien als hoofd
van een grote stam’

De Mannen van de Dorre
Bladeren

Moena, de onbekende
avonturier

Plaagstootjes
en persiflage op
benefietdiner in
Rotterdam

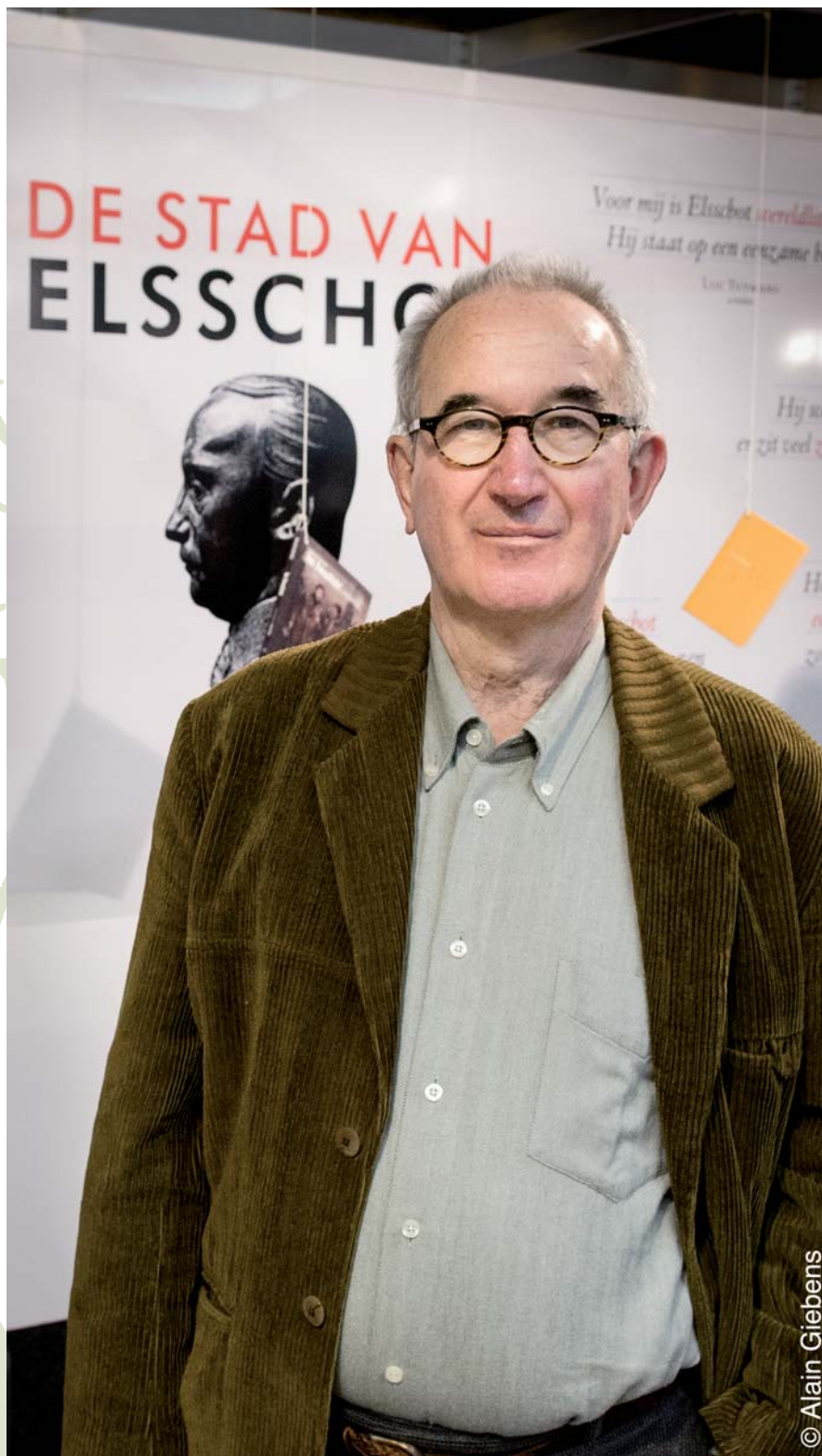
Villa des Roses honderd
jaar

Fanmail van Wim Kan
voor *De Verlossing* op tv

‘Had Elsschot iets met
dieren?’

Kristal, porcelein ...

JAN MANIEWSKI 80 JAAR

Jan Maniewski (80):

'Ik heb mijn grootvader altijd gezien als hoofd van een grote stam'

Willem Ellenbroek

Op 23 februari vierde Jan Maniewski, geneesheer te Antwerpen, zijn tachtigste verjaardag. Hij kan terugkijken op een rijk en welbesteed leven, maar hoewel hij die gezegende leeftijd van tachtig heeft bereikt, is een deel van zijn persoonlijkheid nooit ouder geworden dan een jaar of vijf. In de literaire wereld is hij in zekere zin een eeuwige peuter gebleven.

Als je model staat voor de hoofdpersoon in een van de mooiste en aangrijpendste boeken in de wereldliteratuur over de band tussen grootvader en kleinzoon, blijf je dat een leven lang. 'Dit is nu Tsjip!' zo wordt hij wel voorgesteld aan onbekenden, de kleine rakker uit *Tsjip/De Leeuwentemmer* van Willem Elsschot. De lezers zijn van dat ventje gaan houden, plaatsvervangend jaloers op zo'n geweldige grootvader, en blijven dat beeld koesteren, zelfs in een inmiddels bejaard geworden man.

Het is ook bijzonder, hoofdpersoon te zijn in een boek als dit. Het was toen het verscheen in 1934 het meest persoonlijke boek dat Willem Elsschot had geschreven. In een mengeling van fictie en werkelijkheid, met een avontuur als de ontvoering van een kind uit Polen tegen de dreiging van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog als leidraad, wordt die bijzondere band tussen grootvader en kleinzoon geschetst. In *Tsjip* beschrijft Elsschot het smeden van die hechte band, in *De Leeuwentemmer* het drama van de verwijdering tussen de ouders, de echtscheiding en de strijd om het kind, uitmondend in een maar net gelukte kidnapping. Hij schreef *De Leeuwentemmer* in 1939, het boek verscheen een jaar later. Sinds 1943 zijn beide boeken steeds gebundeld en worden ze als één boek gezien, *Tsjip/De Leeuwentemmer*.

Een schip op de wilde vaart

Terug naar het gezegende kind en diens achtergrond. Alfons De Ridder – zoals Willem Elsschot naar we weten in werkelijkheid heette – en zijn vrouw Fine kregen zes kinderen, Walter, Adèle, Willem, Anna, Jan en Ida. Elsschot beschreef zijn gezin, in zijn boeken en nagelaten brieven, als een schip op de wilde vaart. Hij was de schipper die de middelen beschikbaar stelde, zij de machinist die de boel draaiende hield en alles altijd weer aan de

praat kreeg als het haperde, zijn kinderen de bemanning. De kinderen, en ook de kleinkinderen, noemden hem Pa.

'Voor de zoveelste maal kom ik thuis van de reis en weer staat mijn stoel gereed, tafel en bed gedekt, pantoffels bij 't vuur, alsof ik iedere dag verwacht werd. Mijn kinderen hebben heel gewoon "Pa" gezegd en mijn vrouw heeft gevraagd wat ik verkoos, lever of haring. Ik heb niet geantwoord omdat ik de moed niet had mijn eigen stem aan te horen, heb de hand uitgestoken naar wat het dichtstbij stond en zwigend mijn maag gevuld. Hun gerustheid, hun zekerheid dat ik ook ditmaal terugkeren zou heeft mij beschaamd en diep gegriefd. Maar was ik aan 't bulderen gegaan dan had er niets op overgeschoten dan met weezin weer op te staan. En het trekken lokt mij niet meer.

'Ben ik vermoeid of kan ik het licht van gindse land niet meer verdragen? Ik voel in ieder geval dat van een volgende tocht niets meer terecht komt. En zo is het goed ook, want mij rest nog maar net de tijd om eindelijk met vrouw en kinderen wat mee te leven, mij te koesteren aan de warmte van de haard en te werken voor onze oude dag die voor de deur staat. Zolang ik ginder dwaalde heb ik mijn kinderen niet opgevoed maar met hen gespeeld, voor mijn vrouw niet gezorgd maar van haar genoten.

'Die meimaandjes zijn nu voorbij. Hier bij 't vuur, in onze kooklucht, komt het erop aan mijn plicht te doen als een doodgewoon mannetje dat ik tenslotte ben. Want hun ogen zijn op mij gericht. Doet mijn vrouw haar plicht niet als zij wast en plast, als zij op griezige regendagen op de vismarkt loopt te dwalen zonder acht te slaan op haar aderspatten noch op haar slechte stoelgang? Doen niet de kinderen eveneens hun plicht wanneer zij achter schoolmuren hun zonnigste dagen slijten?' (Uit: *Tsjip*)

Een vreemdeling in huis

In het gezin hielpen de meisjes mee in de huishouding, die door moeder met ijzeren hand werd bestuurd, de jongens waren ervan vrijgesteld. Voor Ida (in haar herinneringsboek aan haar moeder Fine) was haar oudere zus Adèle het grote voorbeeld en idool. 'Zij was mijn

vervangmoeder en toeverlaat. Ze was een toonbeeld van geduld, verdraagzaamheid en toewijding. Zij sprak mij liefdevol toe in bange uren, troostte mij, vertelde sprookjes, hield me in haar beschermende armen.’

De Poolse student Bennek Maniewski: ‘Het is een lange, beleefde Pool die zijn hakken tegen elkander klapt bij ’t begroeten en die bij ’t komen en ’t heengaan mijn vrouw een handkusje geeft.’

Adèle was een talentvol pianiste en speelde voor haar vader liederen van Schubert, sonates van Beethoven, nocturnes en mazurka’s van Chopin. Hij was een sentimenteel man, de tranen konden hem dan over de wangen lopen als hij naar haar spel luisterde. Ze studeerde aan het Antwerpse Hooger Handelsgesticht, waar ook Elsschot in zijn jonge jaren nog op had gezeten. De school was befaamd tot buiten de landsgrenzen. De voertaal was Frans, er waren veel buitenlandse studenten. Adèle was er in haar studietijd het enige meisje. Ze ontmoette daar haar latere liefde, de Poolse student Bennek Maniewski. Hij was naar Antwerpen gekomen om er handels-, consulaire en maritieme wetenschappen te studeren. Hij kwam aan huis in de Lemméstraat, ze studeerden samen.

Bennek was een elegante verschijning, hij kuste de hand van de dames die hij begroette en was een uitstekend danser. Ida: ‘Hij was lang, slank, had blond golvend haar en blauwe ogen, een Griekse god.’ Hij deed alles om het kleine zusje te behagen. ‘Hij leerde mij dansen, hij leerde me Frans, hij zag me voor vol aan. Ik aanbad hem.’

‘Ik herinner mij niet precies meer hoe en wanneer de vreemdeling in huis gekomen is, maar hij loopt hier nu voortdurend rond. Zeker heb ik zijn aanwezigheid in ’t begin niet opgemerkt en zat hij boven als ik beneden was. Nu echter ontmoet ik hem op de trap, bots in de

gang tegen hem aan en zit tegenover hem aan tafel, want hij eet nu ook mee. Mijn oudste dochter, die hem in huis heeft gehaald, zit naast hem. Zij zijn beiden op de handelsschool en ik geloof dat hij in ’t begin kwam om met haar te blokken. Hij was zwak in de Franse taal en zij in staathuishoudkunde en zij zouden trachten elkaar te helpen. Ik heb toen tenminste zo iets gehoord. Het is een lange, beleefde Pool die zijn hakken tegen elkander klapt bij ’t begroeten en die bij ’t komen en ’t heengaan mijn vrouw een handkusje geeft.’ (Uit: *Tsjip*)

Elke zomer bracht de familie de vakantiemaanden door aan zee. Na wat omzwervingen in huurhuizen in Wenduine, Knokke-le-Zoute en De Panne liet Elsschot in 1928 een vakantiehuis bouwen in Sint-Idesbald, een dorpje met toen nog weinig toerisme. Het was een charmant zomerhuis, laten de vakantiefoto’s zien, opgetrokken uit rode baksteen met een roodpannendak, ramen met kleine ruiten en stevige luiken. Een bevriend architect had het ontworpen. Huize De Kerkepanne werd het gedoopt naar het gehucht waarin het lag. Het was een beetje behelpen. Er was geen waterleiding, alleen een waterput. Op de slaapkamers stonden wastafels met wasbakken en lampetkannen, een karaf met water en een glas. Voor de nachtelijke behoeften was er slechts een emmer met deksel. Er was geen gas en elektriciteit. De benedenverdieping werd verlicht met drie petroleumlampen, gekookt werd er op vijf petroleumstellen. Op de slaapkamers moest men het stellen met alleen kaarslicht.

Moeder en de kinderen huisden er ’s zomers een paar maanden. Elsschot zelf bleef in Antwerpen doorwerken en kwam in de weekeinden, van vrijdagavond tot maandagmorgen. Er was veel aanloop. De kinderen namen vrienden mee. Er waren feestjes, er werd gedanst. Hier of daar thuis in Antwerpen moet de vonk zijn overgesprongen en de liefde tussen Adèle en Bennek zijn opgebloeid. Min of meer getrouw zoals het in *Tsjip* beschreven staat, erkenden de hoofdpersonen later in hun terugblikken, verliep hun liefdesgeschiedenis.

Vroom katholiek

De vader van Bennek bracht, toen de relatie serieus leek te worden, een bezoek aan de Lemméstraat. Ida herinnerde het zich later nog goed. ‘Alle maatregelen waren getroffen om een gunstige indruk te maken. Moeder had een feestmaaltijd klaargemaakt en wij gedroegen ons meer dan behoorlijk. Toen we eindelijk aan tafel zaten richtte vader Maniewski zich op en begon met luide stem te bidden. Moeder keek vragend naar vader, als gaf ze hem een teken om aan die hele vertoning een eind te maken, maar hij legde gedwee zijn soeplepel terug naast zijn bord en wachtte met neergeslagen ogen tot het orakel het goed oordeelde te zwijgen. Bennek, weggezakt op zijn stoel als wilde hij verdwijnen, prevelde vuurrood mee.

Huize De Kerkepanne in Sint-Idesbald: Er waren feestjes, er werd gedanst. Hier of daar thuis in Antwerpen moet de vonk zijn overgesprongen en de liefde tussen Adèle en Bennek zijn opgebloeid.

In de stilte die daarop volgde, lepelden wij vernederd de heerlijke tomatensoep op. Kushandjes en danslessen ten spijt, zijn goddelijk aureool kreeg Bennek niet terug. Mijn held was niet meer dan een onderdanige slaaf.’

Adèle en Bennek studeerden af, zij was de eerste vrouw die dat volbracht in de geschiedenis van de handelsschool. Na het behalen van zijn diploma vertrok Bennek naar Polen. Het spande er even om of de liefde stand zou houden, maar uiteindelijk trouwden Bennek en Adèle dan toch. Het huwelijk werd voltrokken in Koksijde, tijdens de paasvakantie van 1932, in de plaatselijke feestzaal. Het feestmaal werd opgediend in De Kerkepanne, klaargemaakt op die vijf petroleumstellen. Ida wist later het menu nog: kippensoep met balletjes, vol-au-vent, homard à l’Armoricaine (op z’n Bretons), kalfsgebraad, taart en koffie. De Maniewski’s waren vroom katholiek, na de huwelijksreis volgde het kerkelijk huwelijk in Antwerpen. Bennek had daarop gestaan want in Polen telde alleen een kerkelijke inzegening, waarna het paar naar Danzig reisde, een treurende Ida achterlatend. ‘Toen ze na haar huwelijk naar Polen vertrok bleef ik verweesd achter.’

Kort na het huwelijk was Adèle in verwachting. In Antwerpen werd met spanning gewacht op nieuws uit Polen. Eerst kwam, op 23 februari, het verlossende tele-

Een peinzende Adèle tijdens de huwelijksreis in het voorjaar van 1932.

gram: ‘Jongen, alles wel.’ Later volgde een brief met nadere informatie: ‘Een bloem, maar een gulzigaard. Waar andere kerels van veertien dagen een half uur voor nodig hebben, dat verwerkt hij in tien minuten. Hij kan tot in zijn gezicht piesen en ziet eruit als een knul van twee maanden. Zijn naam is Jan.’ Het was het eerste kleinkind van Elsschot en Fine.

Een paar weken na de geboorte vertrok moeder Fine naar Polen om haar dochter bij te staan. Ze bleef er zes weken en pakte het huishouden met de van haar bekende voortvarendheid aan, tot het Bennek te veel werd en de jonge moeder het zelf weer aan kon.

De Komst van de Verlosser

Die zomer zouden moeder en kind voor de vakantie naar De Kerkepanne reizen. De kennismaking van grootvader met kleinzoon is een van de hoogtepunten van *Tsjip*, de finale, de Komst van de Verlosser. Het is waarlijk filmisch, in snelle scènes beschreven.

De grootvader wacht hem achter het huis op in de moestuin die zijn zoon Walter heeft aangelegd. ‘Vanuit de bonen kan ik het huis bespieden zonder dat iemand mij zien kan. Hier sta ik nu. Kwam er aan die heerlijke verwachting maar nooit een einde.’

Aan het gejuich binnen hoort hij dat moeder en kind zijn aangekomen, maar hij komt niet in beweging. ‘Halleluja! Mijn Verlosser is gekomen. Hij zal mij met mijzelf verzoenen en mij genezen van al mijn kwalen. Door hem zal ik wedervinden waar ik radeloos naar zoek in het zand.’

Er wordt naar hem uitgekeken, maar hij verroert zich niet. ‘Al snak ik naar hem, toch blijf ik tussen mijn bonen staan, want ik versmaad mijn aandeel in die collectieve vreugd. Ik zal met hem een Verbond sluiten en daar is niemand bij nodig.’

Dan is het eindelijk zover, hij krijgt de kleine Jan aangereikt. ‘Hij heeft oogjes en een neus als een doodgewoon kind, maar ik weet wel beter. Hij kijkt mij rustig aan, steekt aarzelend zijn handjes uit en komt op mijn arm te zitten.’

Ze wandelen de tuin door. ‘Hij zonder huilen, ik zonder spraak. Op Walters veld wordt hij door onze mussen begroet. Ik blijf staan en zeg “Tsjip”. En in zijn mondhoeken ontluikt een glimlach. Ja jongen, voortaan heet je Tsjip. Je komt mij hier ontzetten uit mijn hoofdrol en dan mag ik je wel herdopen, vind ik.’

Ook Ida heeft het te kwaad, als jonge tante, met de bo-reling. ‘Zo komt het koningskind in ons leven. Dagelijks wordt een stapel luiers gewassen volgens grootmoeders recept: spoelen, strontvlekken insmeren met bruine zeep, afkoken in een koperen ketel met hengsel, wassen op een wasbord, te bleken leggen op het grasveld, opnieuw koken, een tweede maal wassen en nakijken op hardnek-

kige vlekken en die een extra beurt geven, overvloedig spoelen, de laatste keer in blauw water en eindelijk te drogen hangen. Wat een genot grote zus te helpen en tussendoor dat heerlijke kindje te mogen verschonen, knuffelen, een badje geven, toekijken hoe hij de moederborst leegzuigt, en hem eenmaal per dag een fruitpapje te voeren.’ Zij verwoordt de werkelijkheid van een trotse tante van 14 jaar.

Een trotse tante Ida met de kleine Jan: ‘Wat een genot grote zus te helpen en tussendoor dat heerlijke kindje te mogen verschonen, knuffelen, een badje geven, toekijken hoe hij de moederborst leegzuigt, en hem eenmaal per dag een fruitpapje te voeren.’

De literaire verbeelding van de grootvader is van een andere orde. ‘Tsjip en ik zijn gezworen kameraden. Samen zullen wij door dik en dun gaan, ik voorop. En ieder krijgt zijn werk. Terwijl ik de doornen kap kan hij de bloemen plukken. Langs de baan zal ik hem onderrichten: dat hij veel doen moet van wat ik heb nagelaten en veel nalaten wat ik heb gedaan; dat hij de gevulde hand moet afstoten, dat hij niet bukken mag voor ’t geweld, juichen noch rouwen op bevel van de machthebbers. Dat hij moet opstappen met de verdrukte scharen om vorsten en groten tot brij te vertrappen. Ik zal met hem het lied der bevrijding aanheffen en zo bereiken wij samen het land waar die gouden vogel jubelt, véél hoger dan de leeuwerik. Zijn blik zal de boze bedaren; voor rotswanden zal hij de bazuin steken. Geen drek, geen tranen die ons stuiten, want ik zal waden en hij zit op mijn schouder.’ (Uit: *Tsjip*)

Vreselijk aangedaan

Adèle en de kleine Jan blijven twee maanden aan de kust, aan het eind van de zomer moeten ze terug naar Danzig. Een jaar later krijgt Bennek een baan aangeboden op het kantoor in Parijs van John Eastwick, de zwager van Elsschot. Hij kan daar een jaar lang ervaring opdoen in de scheepsmakelaardij. Het jonge gezin gaat wonen in Le Vésinet, een dorpje bij Parijs. Opeens staat daar Elsschot op de stoep, onaangekondigd, onverwacht.

Jan Maniewski later: ‘Ik zal een jaar of twee zijn geweest toen hij mij kwam opzoeken bij Parijs, waar mijn moeder toen woonde. Zo’n visite was weinig minder dan een wonder want hij had een gloeiende hekel aan reizen. Die confrontatie met zijn kleinkind had hij nodig voor zijn schrijverij, heeft hij later aan mijn moeder verteld.’

In het gezin werd nooit over het literaire werk van Willem Elsschot gesproken. Alleen uit zijn plotselinge gespannenheid en het geijsbeer door het huis konden ze opmaken dat hij weer eens aan het schrijven was. Elsschot schreef *Tsjip* in 1933, een jaar later verscheen het boek. Hij wilde toen kennelijk, met zijn bezoek aan Le Vésinet, nog één keer de intimiteit voor zichzelf oproepen van die eerste ontmoeting met de kleine in de moestuin van De Kerkepanne.

‘Ik ga met hem rond en toon hem al dat moois: de zonnebloemen, de bonen, de erwten en de aalbessen. Zelfs de aardappelen worden niet vergeten. Zijn linkerhandje ligt in mijn hals en met het andere pakt hij naar het groen, naar de bloemen en naar mijn neus. Als hij hem eindelijk beet heeft is ons verbond gesloten.’ (Uit: *Tsjip*)

Een paar maanden na dat onverwachte bezoek krijgt Adèle het boek door haar vader toegestuurd. Op 3 november 1934 schrijft zij hem terug: ‘Liefste Papa, Ik heb *Tsjip* goed ontvangen, en nu ik hem nog eens herlezen heb, vond ik hem nog mooier dan de vorige maal. Is het omdat ik er mezelf in terugvond, omdat die *Tsjip* mijn zoon is dat ik het zo prachtig vind, ik weet het niet maar één ding weet ik, dat is dat ik deze maal vreselijk aangedaan was, en hoewel het geen droevig boek is, ik toch met verschillende zinnen geweend heb.’

Een bijzondere band

Het dienstverband bij John Eastwick verloopt, het jonge gezin keert terug naar Polen en gaat in Zoppot wonen, een stranddorpje bij de havenstad Gdynia waar Bennek werkte. Er zijn foto’s van hoe ze daar in de zomer flanerren, een elegant stel met een dot van een kind. In zijn kindertaaltje heeft de kleine Jan zichzelf Moena genoemd en zo zal hij in de familie blijven heten. Maar het gaat niet goed tussen het vroegere droompaar. Er volgt een verwijdering, die uiteindelijk in 1937 tot een echtscheiding zal leiden. Uit zijn brieven aan zijn dochter Adèle blijkt hoe

Het huis van Adèle en Bennik bij Gdynia, ze woonden op de eerste verdieping.

begaan Elsschot was met haar huwelijksproblemen. Een brief van 15 mei 1936: 'Ik begrijp bijvoorbeeld niet dat gij nog niet een piano bezit, al was het maar een huurpiano. Gij zoudt niet alleen veel troost in de muziek vinden en uw muziekkennis, die zoveel vlijt gevergd heeft, onderhouden, maar ook Tsjip reeds kunnen muziek leren. Hij is intelligent genoeg om zich aan de eerste beginselen aan te passen. Maar dan moet ge een methode vinden voor heel kleine kinderen. Die bestaat natuurlijk. En alle dagen een half uur les. Tussen Bennek en ons is natuurlijk alle contact gebroken. Hij moet het maar weten. Wie wind zaait zal storm oogsten.'

Hij geeft in de brief nog een boodschap mee aan Tsjip: 'Zeg hem het volgende: Pa Moena avec le tram et encore un tram. Puis sur le bateau et donner du pain aux oiseaux. Les oiseaux vont comme cela: zzz zzz zzz. Puis dans l'autobus et voir beaucoup de lumières. Veel lichtekes. Puis Pa Moena vont voir le lion et le grand elephant qui fait comme cela: tatata tegeratata (heel hard). Puis dans le café boir la grenadine rouge avec une paille. Puis dans le taxi á la maison chez bobonne. Et fini.' (Pa Moena met de tram en dan nog een tram. Dan op de boot en brood aan de vogels geven. De vogels doen zo: zzz zzz zzz. Dan in de bus en veel lichtjes zien. Veel lichtekes. Dan gaan Pa Moena de leeuw zien en de grote olifant die zo doet: tatata tegeratata (heel hard). Dan in het café rode grenadine drinken met een rietje. Dan in de taxi naar huis naar bobonne. En dat was het dan.) Hij richt zich tot de kleine jongen in het Frans, want dat spreekt hij thuis met zijn ouders, en beschrijft precies de lievelingstocht die hij in Antwerpen met zijn kleinzoon maakt.

Jan Maniewski later in een interview: 'Mijn grootvader wilde een sfeer scheppen, een bijzondere band die je bij blijft. Een ijsje is niks hè, dat is alledaags. Hij zal gedacht hebben: die kleine gaat naar Polen en ik moet zorgen dat hij mij niet vergeet.' En: 'Ik heb vaak moeten horen dat ik een beetje bevoorrecht was, mede omwille van het boek dat hij aan mij opdroeg. In zijn ogen was ik een slachtoffer. Instinctmatig nam hij het altijd voor de zwakkeren op, hij weigerde slaafs de massa te volgen. Vandaar dat hij zich zo

om mij bekommerde. Het is toch een halve Pool, die hier zonder vader zit, moet hij gedacht hebben.' Elsschot was ondogmatisch in alle situaties, ook in zijn contact met de kleinkinderen, ervaarde hij. 'Hij zocht naar dat wat bijzonder is, dingen die je als kind nooit meer vergeet.'

Hij herinnerde zich in dat interview ook nog een ander aspect van zijn grootvader, het royale gebaar. De kleine Jan was weer eens op vakantie van Polen naar Antwerpen gekomen. 'Hij krijgt van mij een lekkere dikke jas', zei Elsschot, 'voor de strenge winters in Polen.' Moeder en grootvader namen hem mee. 'Het moest alles het mooiste en het beste zijn. We gingen naar een dure kinderkledingzaak. Ik hield van groen, dat doe ik nu nog, dus ik koos een loden jas. Maar er was een andere, een duurdere, dikkere, betere, donkerblauw. Daar gaf mijn moeder de voorkeur aan. Maar ik bleef staan op de loden. "Die kleine heeft karakter," zei Elsschot. "Hij krijgt ze allebei."'

De kleine Jan met winterjas, muts, das, handschoenen en slobkousen. 'We gingen naar een dure kinderkledingzaak. Het moest alles het mooiste en het beste zijn. Ik hield van groen, dus ik koos een loden jas. Maar er was een andere, een duurdere, dikkere, betere, donkerblauw. Daar gaf mijn moeder de voorkeur aan. Maar ik bleef staan op de loden. "Die kleine heeft karakter," zei Elsschot. "Hij krijgt ze allebei."'

Meer orde en tucht

Uit zijn brieven blijkt dat Elsschot zijn dochter Adèle met raad en daad bijstond in de scheidingsprocedures en de kosten van de advocaat betaalde: 'Gij moet dat af-

Grootmoeder Maniewski.

handelen als echte vrienden en wat gij omtrent het kind overeenkomt moet stipt en eerlijk worden nageleefd, opdat geen van U beiden zich iets te verwijten zal hebben.’ Uiteindelijk bepaalde de rechtbank in Danzig dat Adèle het kind mocht opvoeden tot het leerplichtig was, op zijn zesde jaar, en dat er dan opnieuw een uitspraak zou volgen. In de schoolvakanties zou het kind de helft van de tijd bij zijn moeder en de andere helft bij zijn vader zijn.

Adèle keerde met de kleine Jan terug naar het ouderlijk huis in de Lemméstraat, Bennek bleef alleen in Gdynia achter. Ze ontmoette vrij snel een nieuwe liefde, Georges Kelner, een van haar vroegere aanbidders uit die zomerse feestjes in Sint-Idesbald, die het toen tegen Bennek had moeten afleggen. ‘Ik heb op u gewacht, ik wist dat u terug zoudt komen’, moet Kelner bij de hernieuwde kennismaking hebben gezegd. Nu sloeg de vonk wel over. Op 17 juni 1938 kreeg het paar een dochter, Joke. Ze waren toen nog niet getrouwd. Elsschot maakte zich daar zorgen over in verband met de vervolguitspraak van de scheidingsrechtbank in Danzig. ‘Natuurlijk zou het beter zijn indien ge getrouwd waard. Dan heeft Bennek noch wie ook iets op uw “gedrag” aan te merken, terwijl gij nu zéér zwak staat,’ schreef hij haar.

In de schoolvakanties pendelde de kleine Jan heen en weer tussen Polen en België, zoals de rechtbank had voorzien. Grootvader bracht hem dan met de trein naar Keulen, waar Bennek hen opwachtte om met het kind door te reizen naar Zoppot en terug ging het net zo, maar dan waren de rollen omgedraaid en haalde Elsschot zijn

Grootvader Maniewski.

kleinzoon op in Keulen. Tot het misging in de zomervakantie van 1938, toen de vader opeens besloot het kind niet meer terug te laten gaan en het bij zich te houden. Bennek opteerde voor een streng-katholieke opvoeding en vond de wereld van zijn schoonvader en ex-vrouw daar te vrij en te onconventioneel voor. De kleine Jan werd ondergebracht bij Benneks moeder in Poznan, die hem orde en tucht moest bijbrengen en leren bidden voor het eten en slapen gaan.

Slagen of sneuvelen

In brieven probeerde Elsschot Bennek tot andere gedachten te bewegen, maar die hield voet bij stuk. Er dreigde oorlog tussen Duitsland en Polen. Elsschot was bang dat zijn kleinzoon dan nooit meer terug zou komen.

‘Wij hebben dan in het vooronder een krijgsraad belegd, alles gewikt en gewogen, een begroting van de kosten gemaakt, discretie gezworen en Adèle naar Polen gedelegeerd met een onbepaalde volmacht. (...) Voor paspoort gezorgd, voor Duits, Pools en Danziger geld en daarop is zij gelaarsd en gespoord onze loopplank overgegaan. Toen zij voet aan wal zette werd haar nog een driedubbel hoezee nagezonden en bij wijze van antwoord heeft zij ons toegewuifd. Slagen of sneuvelen, anders rest haar niet.’ (Uit: *De Leeuwentemmer*)

In werkelijkheid werd er twee keer een poging ondernomen het kind terug te halen. De eerste keer ging Adèle samen met haar broer Willem, het was in de winter en

bitter koud. Ze konden de kleine Jan toen niet vinden. Ze zochten in Gdynia en Zoppot, maar hij was daar niet, maar naar elders overgebracht. Jan Maniewski later: 'Bovendien kreeg Willem heimwee naar België omdat hij liefdesverdriet had. Dat was natuurlijk een onmogelijke situatie. De volgende keer is zij alleen gegaan.' De tweede keer ging Adèle naar Poznan (vroeger het Duitse Posen) waar Benneks moeder woonde. Bij haar bleek het kind ook te zijn, maar het lag er ziek in bed met mazelen.

Jan Maniewski zelf later over de kidnaping: 'Dat was een plan geweest van mijn grootvader. Hij had tegen haar gezegd dat hij het zag aankomen dat er spoedig oorlog zou zijn tussen Duitsland en Polen en dat zij, wilde ze me ooit nog terugzien, naar Polen moest gaan om mij daar op te halen.'

'Mijn grootvader had mijn kidnaping tot in de puntjes voorbereid. Zo had hij voorzien dat ik niet op de reispas van mijn moeder kon reizen, omdat daar toestemming van de vader voor nodig is, zoals tegenwoordig ook nog het geval is, en dat zij de kleinste boemeltjes moest nemen op de terugweg omdat het anders verdacht zou zijn, zo'n kind zonder reispas.'

In de brieven van Elsschot is stap voor stap te volgen hoe hij de regie in handen nam. In een brief aan Adèle: 'Het doel van deze brief is eigenlijk je te zeggen dat ik mij met u associeer in al je bemoeiingen om weder in 't bezit te geraken van den Tsjip. Ik versta die associatie als volgt: gij doet het werk, omdat gij de enige zijt die volgens de wet rechten kan doen gelden, en ik betaal de kosten. Dus niet alleen de kosten van de advocaat maar ook je eventuele reis naar Polen. Ik schrijf je daar speciaal over omdat ik vind dat dat zaken zijn waar een moeder geen gras moet laten over groeien.'

Terug in de veilige haven

In een brief aan zijn vriend, de Nederlandse psychiater Andries Kaas doet hij er wat blufferig over: 'Mijn dochter gaat over enkele weken naar Danzig om te proberen de hand op het kind te leggen. Ik geef haar een prima browning mee!' In werkelijkheid ging het er niet zo gangsterachtig aan toe, maar opereerde de familie heel omzichtig. In brieven aan haar, ze moest een week in Poznan wachten tot het kind de mazelen te boven was eer ze iets kon doen, gaf hij Adèle doorlopend advies en maakte zich kwaad op zijn vroegere schoonzoon. 'Een kind zo tyranniseren en verkwezelen, het roept wraak voor God. Ik hoef u niet te zeggen dat wij in gedachten bij u in Posen zijn en naast het bed van de Moena zitten.' En: 'Als wij van hieruit iets doen kunnen, schrijf dan maar. Indien gij denkt dat het tot iets dienen kan ben ik ook bereid over te komen. Aarzel in dat geval niet het mij te vragen.' Hij raadde haar aan een taxi te huren en permanent om de hoek te laten wachten, zodat ze als er

een kans kwam direct kon ontsnappen. Hij stipelde alternatieve vluchtroutes uit, voor het geval het niet lukte om een kleine grenspost te nemen, een scheepsreis vanuit Danzig of desnoods Koningsbergen in Oost-Pruisen, het huidige Kaliningrad. 'Maar dan niet op een Poolse boot!'

Het kind van toen, de kleine Moena uit Poznan, is het zich altijd blijven herinneren, zijn bevrijding uit die Poolse tucht. Jan Maniewski in een later interview: 'Mijn moeder wist niet dat ik ziek was en was meteen naar school gelopen om te zien of ik daar was. Nee, daar was ik niet. Toen is zij naar mijn grootmoeder gegaan en heeft een volle week moeten wachten eer ik beter was. Mijn grootmoeder had mij beloofd dat ik op de eerste dag van mijn beterschap met haar in een koetsje door de stad zou mogen rijden en daar had ik mij natuurlijk enorm op verheugd. Maar op de eerste dag dat ik beter was, kwam mijn moeder naar mij toe met de mededeling dat ook zij met mij een tochtje zou willen maken, maar dan per taxi. Nou u kunt zich voorstellen, een tochtje per taxi voor een kind van vijf, wat is daar nou aan? Ik protesteerde dus hevig en zei dat ik liever in een koets met paarden wilde. Dat is goed, zei mijn moeder, maar eerst ga je met mij een ritje per taxi maken. Dan mag je vanmiddag met grootmoeder mee in de koets. En toen mijn grootmoeder even weg was om boodschappen te doen, wenkte mijn moeder de taxi die al een dag achter het huis stond te wachten, en werden we naar een kleine grenspost gereden. Dat was de tactiek van mijn grootvader geweest. "Ge moet geen internationale grensposten nemen, maar juist een kleine kiezen, waar niemand ge aanhoudt," had hij haar voor vertrek bezworen.'

Het was de trots van Elsschot dat zijn kleinzoon vier talen sprak, Vlaams, Frans, Duits en Pools, maar nu werd hem bezworen onder geen beding Pools of Duits te spreken om geen argwaan te wekken. In het grensplaatsje was weekmarkt, van her en der kwamen de streekbewoners erop af, van beide kanten van de grens. Het was een drukte van belang. Ze liepen in die stroom marktbezoekers de grens over zonder gecontroleerd te worden. 'Mijn moeder heeft me nog achterop een kar gezet, zo had ik toch nog mijn koets met paarden, zei ze.' Maar de voerman was er niet van gediend en gaf hem een zweepslag. 'Ik moest eraf.' Ze namen aan de Duitse kant van de grens een boemeltrein naar Berlijn en reisden dan verder naar Antwerpen, tot ze uiteindelijk in de veilige haven van de Lemméstraat arriveerden.

Elsschot toen, opgelucht, in een brief aan Andries Kaas: 'Hij is haast niet meer te herkennen. Verdikt, gedeeltelijk ontkwezeld, verwilderd. Meer een echte jongen. Wij zijn maar bang dat hij hier op een dag ontvoerd wordt. Op 't ogenblik werkt het verdragend geschut dat vanuit Danzig en Antwerpen door twee advocaatjes bediend wordt. En vóór die munitie opgebruikt is, zijn we wel een paar jaar verder.'

Adèle en dochter Joke, Lemmèstraat 1939.

Uit angst voor een tegenactie van vader Bennek mocht de kleine Moena in Antwerpen niet buiten spelen. Het huis in de Lemmèstraat werd op een gegeven moment niet veilig genoeg bevonden, evenmin als huize De Kerkepanne. Om helemaal zeker te zijn bracht grootmoeder Fine het kind ten slotte naar het buitenhuis van haar zus Ida bij Parijs. Per brief gaf Elsschot nog aanwijzingen: ‘Hoofdzaak is dat de poort gesloten blijft. Een kind over de muur sleuren is nog niet zo gemakkelijk.’ Grootmoeder en kleinkind bleven in Frankrijk tot de Duitsers Polen binnenvielen, de Tweede Wereldoorlog uitbrak, en het voor Bennek onmogelijk werd om zijn zoon terug te halen. Na veel brieven over en weer heeft Bennek zich er later uiteindelijk bij neergelegd dat zijn zoon definitief bij de moeder bleef. Er restte hem ook weinig anders, hij had geen keus.

Bombardement op Antwerpen

De kleine Jan groeide op met zijn nieuwe zusje in het nieuwe gezin van Adèle en Georges Kelner in Ukkel, bij Brussel. Elsschot toen in een brief aan Andries Kaas: ‘Tsjip stelt het uitstekend, woont bij zijn moeder in Brussel en gaat daar naar school. Hij en ik zijn nog steeds de beste vrienden en wij zullen dat wel blijven ook. Wat een geluk dat hij uit Polen weg was toen dat spektakel begonnen is! Zijn moeder zou gek geworden zijn.’

Elsschot bleef zich over de jongen bekommeren, schreef in 1941 een brief aan het ministerie van Onderwijs uit protest dat het kind op school van de Franse afdeling werd overgeplaatst naar de Vlaamse, alleen omdat de moeder Vlaams is. Hij maakt zich boos dat er geen rekening mee gehouden werd dat het kind met zijn echte vader alleen in het Frans kon communiceren. ‘Het zou immers volkomen onverantwoordelijk zijn, om niet te zeggen misdadig, over een jaar misschien of vroeger een kind terug naar Polen te sturen dat zijn vader niet eens verstaan zou.’ En: ‘Ik en mijn dochter kunnen zeker niet verdacht worden van anti-Vlaamse gevoelens, integendeel. Bovendien zal ik wel zorgen dat hij ook wat Vlaams leert.’

Aan het eind van de oorlog kon Adèle iets terugdoen naar haar vader voor al zijn hulp. Na de bevrijding van Antwerpen in september 1944 bestookten de Duitsers de stad en de haven met V2-raketten. De bombardementen die vele levens kostten en grote verwoestingen aanrichtten, zouden tot eind maart 1945 duren. Haar ouders moesten de bedreigde stad ontvluchten en nu was het haar beurt om van haar huis voor hen een veilige haven te maken. Elsschot toen in een brief aan collega-schrijver Louis Paul Boon: ‘Maakt u in mij niet ongerust. Toen mijn ruiten de derde maal uitvlogen heb ik met mijn oude bedgenoot mijn biezen gepakt en mijn intrek genomen bij mijn oudste dochter in Brussel, gevolgd door die ene zoon die ik nog steeds aan mijn been heb.’ (De jongste zoon, Jan, die nog thuis woonde.) Ze bleven tot het eind van de oorlog bij Georges en Adèle wonen.

In de jaren er na bezocht grootvader de kleine Jan Maniewski elke donderdag. ‘Die donderdag was heel belangrijk want ’s middags waren we vrij. Pa kwam mij dan ophalen van school. Elke keer als Pa kwam was het feest.’

Jan Maniewski moet een jaar of vijftien, zestien zijn geweest toen zijn moeder hem een boekje gaf. ‘Lees dit eens.’ Het was *Tsjip*. Ze vond hem toen oud genoeg om er kennis mee te maken. ‘Ge gaat verschieten’, had mijn moeder gezegd. Toen las ik het boek dat over mij ging, *Tsjip*. Ik was totaal verrast. ‘Is dat allemaal wel waar?’ vroeg ik haar. ‘De grote lijnen toch,’ knikte moeder.’

Het was een schok voor hem. ‘Ja, dat roept dan allerlei situaties op en je leert een deel van de personages beter kennen, zelfs je eigen moeder en vader,’ zei hij later. ‘Zaken waarvan je als kind misschien wel hebt aangevoeld dat ze zo lagen, maar alla, daar staan ze dan. En daar kan je gemakkelijk emotioneel van worden.’

‘Maar op dat ogenblik heb ik hier tegen mijn grootvader niks over gezegd. Nu denk ik: waarom niet? Het had hem waarschijnlijk een groot plezier gedaan.’

‘Ooit heeft hij mij gevraagd: “Lees je eigenlijk wel?” Ik zei: natuurlijk en hij was heel verwonderd. Op dat moment had ik commentaar moeten geven, ach het is zo spijtig.’ Het initiatief om erover te praten had toch ook van

Willem Elsschot uit vissen. 'Nooit echter kwam hij met iets thuis. Dat begreep ik als jongen nooit. Maar grootvader, waarom heb je niets gevangen, vroeg ik hem dan. "Vangen? Wat gevangen?"', sprak hij dan een beetje geërgerd. Ge denkt toch niet dat ik sta te vissen om iets te vangen wel.'

hemzelf uit kunnen gaan, denkt hij nu. 'Maar dat is niet gebeurd. Ik denk dat dat deels komt omdat hij zo'n sterke persoonlijkheid was. Daarvoor staat ge vol bewondering en een vraag stel je niet. Dom, ontzettend dom, maar dat is de realiteit.'

Geen kwaad woord over vader

Na de oorlog ontmoette Jan Maniewski zijn biologische vader weer. In Polen wilde men een scheepslin openen van Antwerpen naar de Poolse kuststeden. Vanwege zijn achtergrond als scheepmakelaar, zijn talenkennis en bekendheid met Antwerpen werd Bennek Maniewski daarvoor benaderd. Hij legde weer contact met zijn schoonfamilie en zijn zoon. Jan Maniewski: 'Mijn moeder heeft tegenover mij nooit een kwaad woord over mijn vader gesproken. Ik zag mijn vader wel af en toe. Toen ik trouwde waren mijn twee vaders zelfs op het huwelijksfeest.'

Zijn stiefvader Georges Kelner werd in de jaren vijftig als diplomaat benoemd tot landbouwwattaché op de Belgische ambassade in Duitsland. Zo verhuisde het gezin naar Bonn. Jan Maniewski ging studeren en verliet het ouderlijk huis. Hij was een volwassen man geworden, zelfstandig, maar voor zijn grootvader bleef hij, blijkt uit diens brieven, nog altijd Moena. Hij studeerde geneeskunde, aanvankelijk aan de universiteit van Bonn en daarna in München, Berlijn en Düsseldorf. 'Dat was toen de gewoonste zaak', zei hij later. 'Studenten deden toen al aan shopping. Als er een fantastische cardioloog was in Bonn, dan gingen alle studenten cardiologie in Bonn volgen. De beste prof psychiatrie vond je in München: allen daarheen. 's Winters verhuisden de Duitse studenten zelfs naar de universiteit van Innsbrück waar ze niet alleen cursus volgden, maar ook en vooral de mogelijkheid hadden om te skiën. De studies waren toen helemaal anders georganiseerd. Je kreeg een studieboekje waarin je stempels moest verzamelen van de afgelegde colleges en stages. Aan het

eind van de rit, als je boekje volgestempeld was, kon je examens afleggen voor de kandidatuur en het doctoraat.'

Hij zag zijn grootvader toen niet veel. Maar uit de nagelaten brieven van Elsschot blijkt, dat die hem niet vergeten was, integendeel. Toen Jan Maniewski bij een verkeersongeluk een schedelbasisfractuur opliep, reisden Elsschot en Fine terstond naar Bonn. Van Elsschot kreeg hij om op te kikkeren een gouden Longines-horloge. In brieven in die jaren stuurde hij hem geregeld geld om het er eens van te nemen. Met Sinterklaas 1955: 'Liefste Moena. Wij zenden u een gezellin [een marsepeinen vrouwtje] om uw St. Niklaas wat op te vrolijken en sturen hierbij fr 500,- in om eens met haar uit te gaan. Uw liefhebbende grootvader.'

Op 29 september 1957: 'Ik sluit hierbij een bon voor een 50-tal pinten in. Laat mij weten of hij u goed bereikt heeft en of er geen risico aan verbonden is vanwege andere huurders in uw logement. Dan zal ik er nog een tweede aan de post toevertrouwen. Veel hartelijks van uw liefhebbende grootvader.' Op 7 juni 1958: 'Liefste Moena, Hierbij 500 soldaten [franken] als bijdrage in uw ontspanningskosten. Kussen van Ma en Pa.' Op 11 oktober 1958: 'Liefste Moena, Hierbij fr 500,- zoals gewoonlijk. Plus fr 100,- als straf voor Ma omdat zij het geld zo laat doet verzenden. Gezondheid onveranderd. Veel hartelijks van je liefhebbende grootvader.'

Op 12 december 1958: 'Liefste Jan, Hierbij een zware jongen van 1000 frank. Gij moogt herr und frau Schüler [van wie hij een kamer huurde in Bonn] nu wel eens tracteren op een goede flesch. Ik verwacht verdere onderscheidingen om niet van de "grote" te spreken. Je liefhebbende grootvader.' Op 22 januari 1959: 'Liefste Moena, Ik hoop dat uw examens gunstig verlopen. Van uw moeder vernam ik dat gij enkele dagen met de mannen van uw ploeg in het Zwarte Woud gaat doorbrengen. Om uw financiën een weinig te verstevigen sluit ik hierbij de classieke brief van fr 1000,- in. Uw slaapzak, die hier ligt, wordt morgen per expres verzonden. Ik hoop dat gij hem tijdig zult ontvangen. Uw liefhebbende Pa en Ma.'

Op 9 juni 1959: 'Liefste Jan, Uw langere brief heeft ons allen veel genoegen gedaan. Iedereen heeft er vooral uit begrepen dat in Berlijn gewerkt wordt en geen flauwe "kul" verkocht. Hoe meer wij van u vernemen hoe liever het ons is. Hierbij een brief van 500 baarden. Uw liefhebbende grootvader.'

Willem Elsschot stierf op 31 mei 1960, 78 jaar oud. Hij was onwel geworden tijdens een wandeling. Te hulp geschoten voorbijgangers droegen hem naar huis en legden hem op de divan. Hij verloor het bewustzijn en overleed. Een dag later, tot ieders ontzetting in de familie, overleed ook Fine, zijn oude, trouwe bedgenoot.

Een paar maanden later studeerde Jan Maniewski in Duitsland af als arts. Het spijt hem nog dat zijn grootvader het niet meer heeft mogen meemaken. 'Jammer, hij

was een signoor, hij zou fier zijn geweest, zonder op te scheppen natuurlijk.’

Na zijn afstuderen vestigde Jan Maniewski zich in Antwerpen als huisarts. Tot zijn verrassing kreeg hij heel wat Poolse patiënten, die op zijn naam waren afgekomen. Voor zijn trotse grootvader was hij toen als kind een talenwonder, dat Vlaams, Frans, Duits en Pools sprak. Maar in de werkelijkheid van zijn huisartsenpraktijk bleek dat Pools toen niet veel meer te zijn dan ‘die enkele woordjes die ik van mijn grootmoeder geleerd had’.

Hij ontwikkelde zich verder in de geneeskunde, werd internist in het Sint-Elisabethziekenhuis en afdelingshoofd. ‘Voortaan kan ik mijn grootvader elke dag begroeten als ik op weg ben naar mijn werk,’ zei hij in 1994 toen het bronzen standbeeld van Willem Elsschot van de beeldhouwer Wilfried Pas geplaatst werd op het Mechelseplein in de buurt van zijn ziekenhuis. Maar om in dat ziekenhuis te kunnen werken had hij, vanwege zijn buitenlands diploma, eerst een examen Nederlands moeten doen. ‘Terwijl het Nederlands mijn moedertaal is. De taalprofessoren stonden er wel van te kijken dat Jan Maniewski uit de boeken van Elsschot een examen Nederlands kwam afleggen.’

‘Ik geloof wel’, zei hij in die jaren in een interview, ‘dat het karakter van mijn grootvader invloed op mij heeft gehad. Mijn grootvader nam het altijd spontaan op voor de zwakkeren en de onderdrukten. Ik ben dokter in Antwerpen. Als afdelingshoofd in het Sint-Elisabethziekenhuis streef ik naar een ziekenhuis met een humaan gezicht. Geen eenvoudige doelstelling want de sfeer bij collega’s én patiënten is tegenwoordig heel anders. Geneeskunde is te technisch geworden, er is nog maar weinig plaats voor de mens. Mijn grootvader zou dat niet kunnen verdragen. Ik ook niet en dat heb ik van hem.’

En er is meer. Hij moet, denkt hij, van zijn grootvader ook de liefde voor kunst en muziek meegekregen hebben, alleen is zijn smaak ondertussen geëvolueerd. ‘Mijn muzikale smaak heeft zich ontwikkeld. Ik luister wel naar hedendaagse muziek.’ Jan Maniewski huwde met de pianiste Veerle Dieltiens. Het echtpaar kreeg een dochter, Ula, en twee zonen, Jorg en Romek. Ook Ula werd arts, gespecialiseerd in infectieziekten. Jan Maniewski is er trots op dat er nu in elke generatie van zijn familie, die hij in zijn leven heeft kunnen overzien, een arts is. De broer van Willem Elsschot, Karel, was arts, zijn zoon Willem ook, hijzelf volgde als de kleinzoon Jan en achterkleindochter Ula sluit de rij.

‘Weet u’, zei hij toen ook, ‘dat ik mijn grootvader altijd heb gezien als het hoofd van een grote stam? Zo rustig en bedaard en fier hij zijn familie bestierde, zo geestig als hij was op feestdagen, als iedereen bij hem mocht binnenkomen en mee aan tafel zitten, zo rechtvaardig als hij was en bereid voor onderdrukten op te komen. Ik voelde me de kleinzoon van een belangrijk stamhoofd.’

Ook andere kleinkinderen, Elsschot kreeg er zestien, voelden die bijzondere band tussen grootvader en kleinkind. Elsschots dochter Ida roept dat nog eens op in haar boek over haar moeder. Ida’s dochter Nora vroeg Elsschot op een wandeling “waarom Pa een bloempje droeg in het knoopsgat van zijn jas, een purperen rozet, een of andere onderscheiding. ‘Dat bloempje heb jij voor mij geplukt. Ik draag het altijd en het verwelkt nooit.’” Tevreden met het antwoord en trots over de magische kracht van haar bloempje liepen ze verder, het kleine meisje aan de hand van de grote tovenaer.’

Een lieve vent

Jan Maniewski is bestuurslid van het Willem Elsschot Genootschap. Als hij terugkijkt op zijn leven en die bijzondere band met zijn grootvader ziet hij evenwel Elsschot niet direct als de schrijver. ‘Er werd thuis in de Lemméstraat nooit over literatuur gepraat. Hij had geloof ik maar een vijftal boeken in huis: de Larousse Illustré, het Oude Testament, Van den vos Reynaerde, Guido Gezelle en de dikke van Dale. Ik heb mijn grootvader alleen als Alfons De Ridder gekend, nooit als Willem Elsschot. Niemand van de familie heeft hem zo gekend. Ik zie mijn grootvader vooral als een heel sterke persoonlijkheid en een lieve vent.’

‘Mijn grootvader heeft intens geleefd, bescheiden maar intens. Soms wilde hij alleen zijn. Dan pakte hij, als het zomer was, om half vijf in de morgen de fiets en ging hij uit vissen. Nooit echter kwam hij met iets thuis. Dat begreep ik als jongen nooit. Maar grootvader, waarom heb je niets gevangen, vroeg ik hem dan. “Vangen? Wat gevangen?”, sprak hij dan een beetje geërgerd. Ge denkt toch niet dat ik sta te vissen om iets te vangen wel.’

Toen *Tsjip* in het voorjaar van 1934 verscheen had Menno ter Braak er kritiek op. Hij vond het geen vooruitgang vergeleken met het net daarvoor verschenen boek *Kaas*. ‘Het is een repliek van je vorige werk en geen vernieuwing,’ schreef hij Elsschot. Die antwoordde terstond: ‘Mijn bedoeling is geweest een zeer alledaags, zo terre à terre mogelijke gebeurtenis door intensiteit lezenswaard te maken. Met andere woorden, van niets iets te maken, *zonder* inhoud een boek te schrijven. Dat is natuurlijk erg moeilijk en met een gedeeltelijk succes ben ik dan ook zeer tevreden. Je moet *Tsjip* als het ware beschouwen als een dagboek lopend over een korte spanne tijds. Het is dan ook niets anders. Ik ben natuurlijk allerm minst van plan dat met de voorgaande of daaropvolgende jaren óók te doen. Maar dat kind dat hier rondloopt was het, in mijn ogen, wel waard.’

Willem Ellenbroek (1944) is journalist en tekstschrijver. Hij publiceerde eerder Uw brief is bijna een tragedie, die mij deed huiveren. Het contact van Laurens Elzinga met Willem Elsschot. W.E.G.-cabier 5 (2008).

Adèle geeft de kleine Jan de borst, Polen 1933.

Grootmoeder Fine met haar eerste kleinkind Jan, Polen 1933.

Fine met Jan, Polen 1933.

Moeder en kind: 'Een bloem, maar een gulzigaard. Waar andere kerels van veertien dagen een half uur voor nodig hebben, dat verwerkt hij in tien minuten. Hij kan tot in zijn gezicht piesen en ziet eruit als een knul van twee maanden. Zijn naam is Jan.'

Pa aan zee met Jan 1935.

Fine, een vriendin van Adèle en Adèle op de dijk van Gdynia.

Jan Maniewski in de tuin van De Kerkepanne, zomer 1934.

Adèle in De Kerkepanne.

Jan, Adèle en Joke (zuster van Jan) 1939.

Adèle Lemméstraat, Antwerpen.

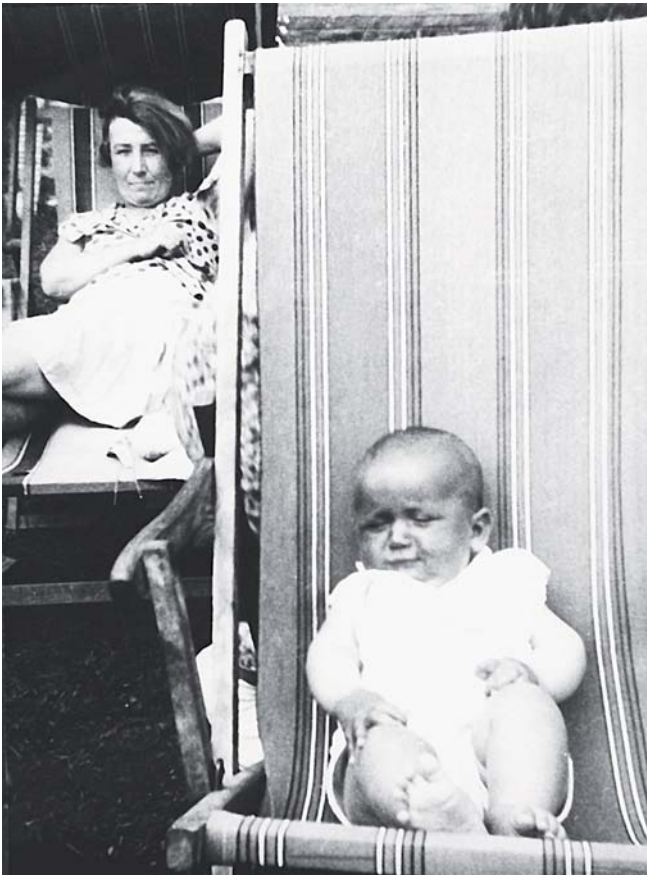
De kleine Jan met emaille waterkan in de tuin van De Kerkepanne, zomer 1933.

Fine in Le Vésinet (tegen Parijs).

Tante Ida, 14 jaar oud, zomer 1933 in Sint-Idesbald.

De kleine Jan in een dekstoel in de tuin van De Kerkepanne, zomer 1933, op de achtergrond grootmoeder Fine.

Willem Dolphyn en Jan in De Kerkepanne 1937.

Grootmoeder Fine voert de kleine Jan een papje, zomer 1933 in De Kerkepanne.

Zongebruind in de tuin van De Kerkepanne, grootmoeder Fine met kleinzoon Jan en tante Ida, zomer 1933.

Fine met Jan in Lemméstraat

Fine en Adèle met Jan in de kinderwagen op het strand van Sint-Idesbald.

Adèle en de kleine Jan die zijn eerste stappen zet in Zop-pot.

Adèle en Bennek met kinderwagen in Zoppot: Een elegant stel met een dot van een kind.

Adèle met Georges Kelner.

Grootvader Willem Elschot met kleinzoon Jan op de schouder: 'Geen drek, geen tranen die ons stuiten, want ik zal waden en hij zit op mijn schouder.' Zomer 1933 in De Kerkepanne.

Vader Bennek Maniewski met zoon Jan op de schouder, zomer 1933 in De Kerkepanne.

De Mannen van de Dorre Bladeren

Jan Maniewski

‘Een goed grootvader zijn is minder moeilijk dan een goed vader en echtgenoot te zijn, want by the time dat men grootvader wordt luwen ook de driften en verliezen veel verleidingen hare aantrekkingskracht omdat de kracht van ons ontvangtoestel verminderd is.’

Brief van Willem Elsschot aan Andries Kaas. Antwerpen 11-10-1938

Alfons De Ridder was mijn grootvader, Pa. Bij zijn overlijden in mei 1960, was ik 27 jaar oud. Met de tijd werd het liefdevol beeld van Pa minder scherp en vervangen door de sterke persoonlijkheid van Willem Elsschot. Zo leerde ik eerst Pa kennen en pas veel later de schrijver.

Ik ben als eerste kleinkind in februari 1933 in Gdynia geboren. Na enkele brieven uit Polen met de beschrijving van de bevalling en de toestand nadien, besloot mijn grootmoeder haar dochter in dit verre land te gaan bijstaan. Grootmoeder sprak enkel Vlaams, verstond wat Frans en had nog nooit een verre reis ondernomen. Dit betekende voor deze stoutmoedige vrouw een treinreis, alleen, van 24 uren door vreemde landen. Na een verblijf van een zestal weken was het huishouden in Gdynia terug op orde. Bennek werd stilaan, door de permanente

aanwezigheid van zijn schoonmoeder, zenuwachtig. In Antwerpen was er nood aan een strenge leiding, het huishouden diende daar terug onder handen genomen te worden. Het werd dus tijd om een terugreis voor grootmoeder te organiseren.

In de zomer van 1933 besloot mijn moeder haar verlof aan de Noordzee, in Sint-Idesbald, met haar zoon door te brengen. Dit werd een weerzien met de hele familie en de eerste ontmoeting met de clan De Ridder, in *Tsjip* beschreven.

Enkele maanden later kreeg mijn vader, Bennek, een betrekking in Parijs bij oom John Eastwick, de schoonbroer van Pa. Het gezin verhuisde naar Le Vésinet, tegen Parijs. Op een zondagmiddag werd, overwachts, aan de

Zomer 1933 in De Kerkepanne, de familie maakt kennis met de jongste telg Jan Maniewski. Uit die gebeurtenis zou ‘Tsjip’ ontstaan. ‘Hij zal mij met mijzelf verzoenen en mij genezen van al mijn kwalen. Door hem zal ik wedervinden waar ik radeloos naar zoek in het zand.’

Van links naar rechts: Fine, Adèle, onbekend, tante Ida met Jan en Bennek in De Kerkepanne 1933.

voordeur gebeld en wie stond daar? Pa, onaangekondigd en bovendien alleen. Wetende dat Pa niet graag reisde, was mijn moeder ten zeerste verbaasd. Of er iets in Antwerpen was gebeurd? Neen, er was absoluut niets gebeurd, er was helemaal geen reden tot ongerustheid. En of hij hier kon overnachten? Op dat appartement was er maar één slaapkamer, maar geen zorg, want de sofa in de zitkamer zou wel voor de nachtrust volstaan, meende hij.

De volgende dag was Pa in slechte stemming omdat er geen stokbrood bij het ontbijt voorzien was. Frankrijk zonder stokbrood was voor hem een grote ontgoocheling. In die tijd waren de bakkers, in Frankrijk, op maandag gesloten. Dan was er ook geen stokbrood te verkrijgen. Toen mijn moeder, na het ontbijt, zich klaar maakte om haar boodschappen te gaan doen, stelde Pa voor bij de kleine te blijven. Hij zou dan, na een wandeling, rond 12.00 uur terug thuis zijn. Nieuwsgierig vroeg mijn moeder, bij het thuiskomen, waar hij naartoe was geweest. Le Vésinet heeft zo weinig bezienswaardigheden te bieden. We waren gaan wandelen tot een vijvertje waar we steentjes in het water hadden gegooid. Meer niet. Na het middagmaal keek Pa op zijn horloge, het was nu tijd om te vertrekken en zo kon hij de trein naar België nog halen. Mijn moeder begreep er niets van, ze schreef onmiddellijk naar haar moeder om meer uitleg te krijgen.

Enkele dagen later kwam het antwoord. Pa was, eens te meer, onhandelbaar. Hij was voortdurend, mompe-

lend, aan het ijsberen. Ze dacht dat hij weer aan het schrijven was. Kort nadien bracht de postbode een klein pakje: *Tsjip*. Bij haar eerste bezoek aan Antwerpen vroeg mijn moeder aan haar vader of dit merkwaardige bezoek in Le Vésinet iets te maken had met dit verhaal. Wel ja, hij had behoefte gehad om een tijd alleen met het kind te zijn.

Een jaar later zijn we terug naar Gdynia verhuisd, daar kreeg Bennek, beroepshalve, betere vooruitzichten. Gdynia was wel veel verder van Antwerpen dan Parijs en de aanpassing verliep voor Adèle veel moeilijker.

Adèle en Bennek spraken onderling Frans, ik heb met mijn moeder steeds Vlaams gesproken. Bennek was van mening dat zijn zoon ook Pools moest leren. De kinderen met wie ik speelde, spraken Duits want Gdynia ligt aan de Baltische Zee, niet ver van Danzig. We woonden tegen Gdynia, in Zoppot. Zodoende leerde ik, al spelend, ook Duits.

Pa was fier omdat zijn kleinzoon zoveel talen sprak. 'En hoe zegt men dit of dat in het Pools?' Een controle naar mijn Pools was natuurlijk niet mogelijk, maar een controle naar het Duits, die moeilijke taal zoals iedereen wel weet, was wel mogelijk. Maar Pa had zorgen. Zal dat kind uiteindelijk wel een taal grondig beheersen? Volgens hem was een goede taalkennis voor een eventuele ontwikkeling essentieel. Bovendien waren er, naar zijn mening, drie hoofdzonden: taalfouten, gierigheid, liegen.

Adèle en Bennek met de kleine Jan op het strand bij Sint-Idesbald, 1933.

Als kind van vijf jaar herinner ik mij nog de lange wandelingen met Pa. Daarvoor maakte hij steeds tijd vrij, want mijn moeder en ik kwamen niet zo vaak uit Polen op bezoek. Hij was, zoals een echte sinjoor, fier op zijn stad. De Boerentoren was het hoogste gebouw, de kathedraal de plechtigste kerk en de Schelde zeker de machtigste rivier... en of er in Polen ook dergelijke monumenten en rivieren bestonden?

De kleine Jan aan de hand van grootvader Manieswki: 'In de winter ging hij wel met mij op wandel. Er lag veel sneeuw, langs de straatkant opgehoogd. Hij duwde mij steeds in de sneeuw tot ik eindelijk viel. Eerst was dit plezierig, maar na enkele keren werd het minder plezierig, er kwamen bijna tranen. Hij meende echter dat ik, als Poolse jongen, sterk moest zijn.'

Met grootvader Maniewski heb ik nooit zulke wandelingen gemaakt. Het enige beeld van hem dat mij is bijgebleven, hij is vroeg gestorven, is het beeld van de grote, imposante man met snor, die wel eens tijdens de winter met mij op wandel ging. Hij was architect van beroep, in de winter waren er minder werken. Er lag veel sneeuw, langs de straatkant opgehoogd. Hij duwde mij steeds in de sneeuw tot ik eindelijk viel. Eerst was dit plezierig, maar na enkele keren werd het minder plezierig, er kwamen bijna tranen. Hij meende echter dat ik, als Poolse jongen, sterk moest zijn.

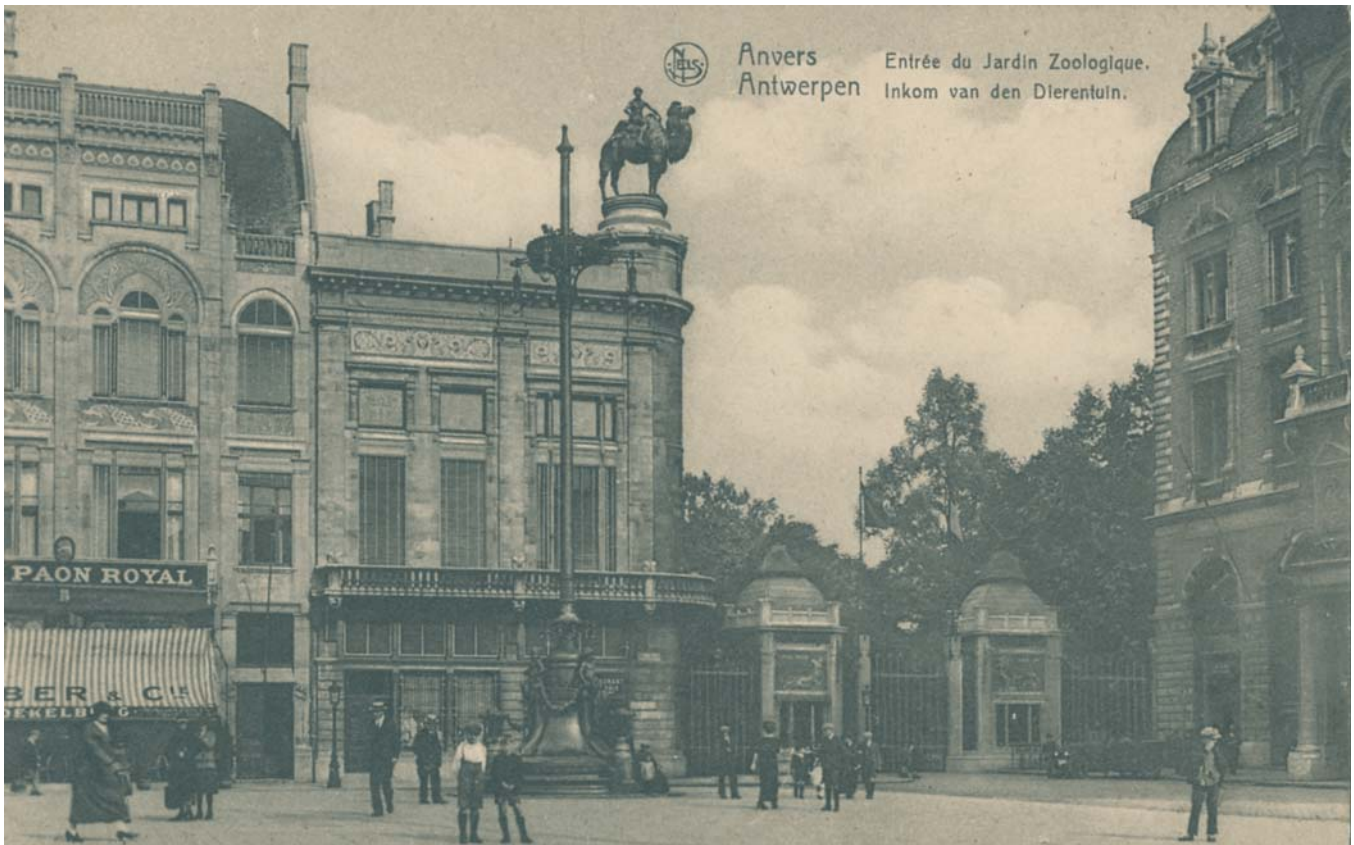
Met Pa waren de wandelingen nooit banaal. Meestal begon de wandeling met een tramrit tot de Groenplaats, vandaar liepen we tot aan de Schelde, waar we de overzetboot namen. Daar gingen we eerst naar de machinekamer kijken, een indrukwekkend spektakel met allerlei geluiden, stoom en bellen. Het daverende vertrek van de boot en het loslaten van het touwwerk, het opdrijven van de kracht van de machines waren onvergetelijk. Niets kon ons ontsnappen. Eens de boot op dreef werden de meeuwen met broodstukjes gevoed. Aangekomen op de Linkeroever was er natuurlijk een bijzonder moeilijk manoeuvreren nodig om op de juiste plaats te kunnen aanleggen. Zodra de machines tot stilstand waren gekomen, liepen we, heel voorzichtig, over de ponton tot op de vaste grond. Van daaruit was het zicht op de machtige Schelde en de stad onvergetelijk. Op alles werd de aandacht getrokken, en daar stonden we dan, Pa en ik.

Na een wandeling langs de oever van de rivier, waar de grootste schepen uit de hele wereld aanlegden en na voldoende van het zicht op de stad te hebben genoten, namen we een taxi. De taxi reed door de Waaslandtunnel met al die 'lichtjes'. In die tijd was het verkeer niet zo druk, we genoten zelfs van de verlichting van die tunnel. De volgende bestemming was de dierentuin.

Tijdens die wandelingen leerde hij mij zelfstandig denken, mijn mening te formuleren, alles te relativiseren. Niets werd opgedrongen of als een grote waarheid voorgesteld. Het was een dialoog waar iedereen zijn vrije mening kon uiten. Wie was nu de grootste of de sterkste, de olifant of de leeuw, de krokodil of het nijlpaard, de locomotief of de tram... Na alles goed te hebben overwogen kwamen we samen tot een conclusie. In de dierentuin leefde de grootste olifant met de langste slag tanden. Hij behoorde tot de machtigste dieren op aarde, een rustig dier dat men liefst niet zou plagen. Olifanten hebben een bijzonder goed geheugen. Wat deed die olifant voor ons met zijn tromp? Taretata! Taratat!

De muil van de leeuw, met die verschrikkelijke tanden... en de tijger waren ook niet te onderschatten. Tijgers kunnen bovendien heel snel lopen. Het zware nijlpaard, dat zeker 2000 kg woog, maar waarvan we meestal enkel de ogen en de neus boven water zagen. Het dier zelf kwam maar zelden uit het water. Dan spreken we niet eens over de gevaarlijke krokodil en die slangen, vooral de wurgslang, de boa. Geen dier werd vergeten, ook niet die sierlijke vissen. Het aquarium van Antwerpen was tot ver over de grenzen beroemd. Pa had ook veel sympathie voor de eenvoudige mussen. Of die dieren ook in Polen te zien waren? Veel later heb ik vernomen dat er in Warschau ook een dierentuin bestond, maar vraag me niet met welke dieren.

Na de Zoo gingen we naar de Paon Royal waar hij een biertje dronk en ik kreeg een grenadine met een

Café-restaurant Paon Royal naast de Zoo in Antwerpen: ‘De sfeer was indrukwekkend. Er werd meer gefluisterd dan luid gesproken. Een soort tempel voor bier en grenadine. Daar werd nagepraat over al onze belevenissen van de dag.’

strootje. ‘Garçon, vergeet vooral dat strootje niet!’, klinkt nog steeds in mijn oren. Een grenadine met een strootje is natuurlijk geen gewone grenadine, en smaakt veel beter.

We zaten steeds tegenover elkaar, aan de tafel met zicht op het Koningin Astridplein. Het waren fluwelen zittingen, er werd meer gefluisterd dan luid gesproken. De sfeer was indrukwekkend, een soort tempel voor bier en grenadine. Daar werd nagepraat over al onze belevenissen van de dag: de machinekamer van de boot, de machinisten met een door de kolen zwart aangezicht, de meeuwen die tijdens hun vlucht naar het brood hapten, de lichtjes van de tunnel, de verschillende dieren uit de Zoo... en ook het grenadinetje met een strootje. ‘Kun je in Polen ook een grenadine met een strootje krijgen?’

Na een tweede pint werd het tijd om terug naar huis te gaan, anders zou de Bomma wel eens ongerust kunnen worden. Dan maar een taxi naar de Lemméstraat 21. Thuis gekomen werd uitvoerig bericht gegeven over al onze avonturen.

In de herfst en in de winter werd de wandeling meestal ingekort. Dan liepen we, in de schemering, hand in hand, door het stadspark. Dan mocht ik zijn zakmes in mijn rechterhand houden. ‘Ge kunt nooit weten...’ Het zakmes in kwestie was misschien vijf centimeter lang, het diende om zijn pijp uit te boren. Ik zou het later wel krijgen.

‘Opgepast!... of ik iets hoorde?... en of ik daar niets zag?... achter die struiken... zijn dat geen ogen van een wild dier?’ De spanning groeide, het was hoog tijd om de situatie rustig te evalueren. De leeuw en de tijger zaten zeker in de dierentuin veilig achter slot en grendel. Dus zij waren het zeker niet, daarover waren we het eens. Maar wat kan het dan wel zijn? Een vos, want die mag je niet onderschatten, zo sluw!... Toch geen wolf, want dat zou erger zijn. Ons kon echter niets overkomen, want wij zijn ‘De Mannen van de Dorre Bladeren’.

Thuisgekomen hadden we veel te vertellen en de opwinding was groot. Wat ons was overkomen en wat we beleefd hadden, kon niemand zich voorstellen. Alle overwegingen werden systematisch terug besproken. Zo werd, bij elke gelegenheid, aan die stevige band tussen Pa en mij gesmeden. Als mijn moeder en ik, uit dat verre Polen, op bezoek kwamen, was steeds de eerste vraag:

‘En wij zijn ... de mannen ...’

‘van de dorre bladeren,’ vulde ik aan.

‘Adèle, het is in orde!’

Hij had zijn doel bereikt. Aan die bijzondere band was hij vroegtijdig, bij de allereerste ontmoeting, begonnen.

‘Al snak ik naar hem, toch blijf ik tussen mijn bonen staan, want ik versmaad mijn aandeel in die collectieve vreugd. Ik zal met hem een Verbond sluiten en daar is niemand bij nodig.’

(Uit *Tsjip*).

Adèle en Bennek achter de kinderwagen in het Poolse kustplaatsje Zoppot.

Adèle kon in Polen niet goed aarden, haar sociaal leven was beperkt en vergeleken met Antwerpen weinig boeiend. Tussen Adèle en Bennek bleef een zekere afstand bestaan, ze bleven vreemd voor elkaar. Over de opvoeding van de zoon waren ze het niet steeds eens. Bennek was voorstander van een strenge opvoeding, hetgeen niet overeen kwam met de opvattingen van Adèle. Vóór het huwelijk had haar vader gezegd: ‘Als je denkt dat dit goed is voor jou, moet je dan doen. Vergeet echter niet, dat indien nodig, je hier steeds een vrije haven zult vinden.’

Pa was een fijne psycholoog met mensenkennis. Hij kende zijn kinderen en kleinkinderen door en door. Maar hij respecteerde ook de vrijheid van handelen van iedereen, ook van zijn dochter. Adèle heeft de vrije haven nodig gehad en dankbaar gebruikt. Het kwam tot een echtscheiding in 1937. Het kind werd, tot het schoolplichtig werd, aan de moeder toevertrouwd. Vader kreeg bezoekrecht en kon tijdens de helft van de vakanties

over het kind beschikken. Bennek bleef in Gdynia wonen. Adèle keerde terug naar België. Aangezien Bennek in die periode niet meer naar België reisde, bracht Pa mij, voor de helft van de vakantie, zoals afgesproken, tot in Keulen. Daar kwam Bennek mij in het treinstation ophalen. Enkele weken later ging de reis in omgekeerde richting. Deze uitwisseling gebeurde tot die keer dat Bennek weigerde mij terug naar België te laten gaan, maar dit is een ander verhaal.

Uit die tijd heb ik meer herinneringen aan het wederzien met Pa dan aan het wederzien met Bennek. Het eerste wat Pa en ik dan deden, was naar de locomotief van de trein te gaan kijken. Het was een indrukwekkende stoommachine met reuzengrote wielen. Het pufte en maakte een oorverdovend lawaai. De machinist laadde voortdurend kolen op. Die locomotief behoorde zeker tot de allergrootste stoommachines, anders was het niet mogelijk zulke grote afstanden met een zo lange trein af te leggen. Daarover waren we het eens. Dan gingen we naar het restaurant van de trein om een eerste grenadine met een strootje te degusteren. Een keer gebeurde er iets verschrikkelijks. We zaten net neer, toen door een brutaal manoeuvre van de locomotief het tot een geweldige schok kwam. De flessen vielen op de grond, de glazen werden omvergegooid... Pa sprong dadelijk recht en riep ‘Boem! Pataat!’ en begon luid te lachen, zo ontstond geen paniek want ik lachte onmiddellijk mee. Nu hadden we wel iets meegemaakt, niemand kan zich die verwoesting voorstellen. Het werd dan ook, in alle kleuren, omstandig verteld aan familieleden, vrienden en kennissen... dit was dan ook de gelegenheid om eens te meer luid te lachen.

Een tijd na haar echtscheiding huwde Adèle met Georges Kelner, een Luikenaar. Georges was een uitzonderlijk persoon met een zeer brede algemene ontwikkeling. Hij was een zeer geduldige, tedere man, een fijn psycholoog. Hij kende Adèle van zijn studententijd, hij kwam steeds met vakantie in De Panne, op vier kilometer van Sint-Idesbald. De studenten, ook Bennek, maakten veel plezier, er werd veel gedanst. Bennek was een zeer goed danser. Later vertelde Georges dat hij op Adèle vroegtijdig verliefd was geraakt, maar door de aanwezigheid van Bennek geen kans kreeg. Hij was echter overtuigd dat zijn tijd zou komen. Hij kreeg dus gelijk.

In juni 1938 werd een dochter geboren, dus kreeg ik een zuster, Joséphine, genoemd naar haar grootmoeder. Joséphine werd voor de familie en vrienden Joke. De verstandhouding was schitterend en ik werd in 1967 door Georges geadopteerd, vandaar mijn officiële naam, Jan Maniewski-Kelner.

Moena, de onbekende avonturier

Willem Dolphyn

Het leven van een mens bestaat uit meerdere facetten. Buiten zijn arbeid, zijn dagelijkse sleur, zijn innerlijke problemen die hij steeds moet verwerken, is er nog zoiets dat de avontuurlijke kant des levens omvat en die er voor zorgt dat de rest van zijn bestaan draaglijk wordt.

Jan Maniewski, bijgenaamd 'Moena', vraag me niet hoe men er toe gekomen is hem zo te noemen, is mijn oudste kozijn (neef), die me zeer nauw aan het hart ligt. Het gaat mij daarbij niet zozeer om zijn kwaliteiten als arts maar vooral van die als mens en dan in het bijzonder om de onbekende avonturier in hem. Laat me hem desgevallend maar verder Moena noemen want 'Jan' klinkt voor mij wereldvreemd.

Tijdens onze jeugdjaren hadden we weliswaar verschillende visies over politiek, in zoverre we daar op onze leeftijd iets van verstonden. Hij was wat meer rechts en ik wat radicaler links denkend. Op gebied van kunst was hij meer gericht op de strengere lineaire lijnen en de soberheid van de Romaanse en vroeg Gotische kunst, terwijl ik meer Barok gericht was. Dit kwam uiteraard voort uit de familiale, voornamelijk vaderlijke invloed.

Maar er is het gezegde 'les extrêmes se touchent', zwart kan niet bestaan zonder wit, of klein zonder groot. Op het gebied van avontuurlijk denken kwamen we perfect overeen.

Naar het Spanje van Franco

Uit de meerdere van onze gezamenlijke avontuurlijke ondernemingen noem ik hier een paar voorbeelden om deze kant van onze band te illustreren. Onze eerste reis was een merkwaardige, naar Spanje in het jaar 1952, nog tijdens het bewind van generaal Franco. Het was niet het Spanje dat men nu kent, waar topless op sommige van zijn stranden hoogtij viert. Neen, in die periode was het namelijk zelfs verboden om met opgestroopte hemdsmouwen door de straten te wandelen niettegenstaande de meedogenloze hitte van de maand augustus. Vóór 23.00 uur 's avonds moest je binnen zijn in het hotel of er zwaaiden problemen. Sleutels van huizen waren uit den boze, indien men ergens binnen wou, moest je gewoon in je handen klappen en wachten op hem die kwam openmaken. Je kon hem van verre horen, want

De neefjes Jan Maniewski en Willem Dolphyn op een driewieler op de stoep voor het huis aan de Lemméstraat.

Jan Maniewski bij een dorpskapper in Indonesië.

die vent sloeg met een ferme stok tegen de stoep, wat een eentonige getak te weeg bracht.

Wel, naar dat land gingen we om onze gezamenlijke interesse te stofferen. We vertrokken hier in Brussel met een 2 pk Citroën. Stel je voor in die tijd: er waren geen autostrades rechtdoor rechtaan; via de meest onmogelijke wegen, door Frankrijk en door Spanje, van noord naar zuid, en zigzaggend terug naar boven, hebben we duizenden kilometers afgemalen. Wonder boven wonder zonder de minste panne of ongelukken. En dat in een ondraaglijke hitte, tussen een vrij primitieve, weinig ontwikkelde lokale bevolking, die je achterdochtig bekeken vanonder hun grote strooien hoeden. We waren blijkbaar merkwaaardige wezens, voor hen van een andere wereld.

Het was niet gemakkelijk om je weg te vinden of aan benzine te geraken, of zelfs maar om een brood

te kopen. Er was een taalbarrière en vooral andere gewoontes. De wegen, voornamelijk deze die wij bereden, waren verharde zandwegen die enorme stofwolken deden opwaaien. De door de hitte trillende lucht, dit alles kwam over als uit een ver verleden. De dorpen leken verlaten, vooral rond de middag. Iedereen hield zich aan zijn siësta, normaal bij die temperatuur die gemakkelijk boven de 40 graden graden klom.

Deze dorpen waren uniek van sfeer, je kon er geen tijd op plakken. Ze waren vergroeid met die tijd, ook de mensen. Ze waren even tijdloos en verleerd zoals een oude zitting van een barokke stoel. In die sfeer word je mee gesleurd in dat verleden.

Zoals het normaal gaat als je jong bent – ik was 17 jaar, Moena was anderhalf jaar ouder – werd ik verliefd, kalverliefde noemt men dat, op een meisje van pakweg 16 jaar, ongelukkigiglijk een zigeunermeisje. Ze was wondermooi met een allesverterende gloed in haar ogen. Maar bij dat ras wordt er niet mee gelachen, als je verliefd bent, zeker niet nadat ik haar had gevolgd tot aan haar wagenkamp op een heuvel buiten Saragossa, er vast van overtuigd om met haar een nieuw leven op te bouwen.

Maar kozijnlief had het er niet zo op begrepen en sprong tussen beiden, verbrak deze kwade droom om verder onheil te voorkomen. Hier denk ik dat

hij in zekere zin mijn leven heeft gered of tenminste mijn uiterlijk voor beschadiging gevrijwaard. Zulke kleinere avonturen zorgen ervoor dat het geheel van het grote avontuur waarde krijgt.

De rest van de reis heeft zich beperkt tot het bekijken en bezoeken van talloze monumenten, kerken, militaire versterkingen van Moren en ander gepeupel, straten, noem maar op, zowel bij dag als bij avond, want de diepe nacht was taboe. Spanje was in die tijd bijzonder goedkoop zodat we ons nogal wat konden veroorloven. Eten was bij ons geen probleem en vermits het moeilijk uit te leggen viel, leerden we alles te verwerken. Alles wat werd voorgeschoteld werd naar binnen gewerkt, weer een voordeel van onze jeugdige leeftijd. Zo leerden we de lokale keuken kennen en in Spanje is die verdomd lekker, in die tijd nog niet aangetast door fast-food en uitheemse steak met frieten. De overvloedige

schotels volgden elkaar op, rijkelijk vergezeld met lokale wijnen.

Bij een van onze veelvuldige bezoeken aan markten waar zowat alles te verkrijgen was wat je kon voorstellen, hebben we ons een oud torero-pak aangeschaft voor onze intrede bij aankomst te Antwerpen, met het doel om dan een beetje te imponeren. De vijf woorden Spaans die we hadden aangeleerd deden de rest. Het wonder van een auto werd tijdelijk op stal gezet voor zorgvuldig onderhoud. Zulke dingen moet men koesteren alsof ze een deel van de familie uitmaken.

Uiteindelijk hebben we er meer dan twee maanden over gedaan om gans Spanje te doorkruisen. Je hebt het gezien en aangevoeld, je kreeg een andere kijk op dit deel van de wereld en dat in een tijd die nu ondenkbaar zou zijn. Spanje was nog echt Spanje, niettegenstaande de aanwezigheid van de ijzeren hand van de dictator Franco.

Zulke reizen kon je nu met Moena ondernemen. Hij was hier de geschikte compagnon voor. Geen maar, geen als: gewoon rechtdoor.

Naar de koppensnellers

Mijn tweede reis die ik hier te berde wil brengen, het was zeker niet de tweede in volgorde maar wel belangrijk, was eigenlijk ontstaan uit mijn avontuurlijk wispelturig brein. Op een avond op bezoek bij hem, een avond rijkelijk overgoten met zijn lekkere wijnen en versnaperingen, stelde ik hem voor 'om eens naar Borneo te trekken, naar de koppensnellers'. Borneo was in feite Kalimantan en de koppensnellers de Dajaks, maar dat wist ik toen nog niet echt. Het was voor mij een kinderdroom.

Wonder boven wonder was Moena onmiddellijk akkoord om die reis aan te vatten. Een voordeel was dat hij de ambassadeur van Indonesië kende, zijn contact was bijzonder belangrijk. We moesten sowieso langs de hoofdstad Jakarta waar hij resideerde, want om je naar Kalimantan te begeven hadden we een officiële toelating nodig van de Indonesische overheid. Vanwege de islamisering van dat gebied is het niet zo gemakkelijk om u daar te verplaatsen.

Eerst hebben we het eiland Java, het meest belangrijke van Indonesië, doorkruist. We waren het eens: dit is veruit het mooiste dat we ooit gezien hadden. Het eiland is rijk aan flora en hoogstwaarschijnlijk ook aan fauna. Vanuit de hoogte zie je een zee van groen, omgeven met een eveneens diepgroene onstuimige zee. De inheemse cultuur, de oude tenminste, is of was prachtig. En of dat we genoten hebben.

Joekarta is buitengewoon, je hebt er in de nabijheid de Boroboedoe, de tempel met de 30.000 boeddha's, allen spijtig onthoofd, deels uit fanatisme door andere geloofsgenoten, deels voor de verkoop om buitenlandse

musea te verrijken. We leren het nooit, we zeulen al dat moois naar onze kunstpaleizen, zodoende hoeven we ons niet meer verplaatsen. De tempel blijft niettemin een pracht van een monument. Aan de zuidelijke kant werkte een Vlaming aan de restauratie die nu (toen) al een twintigtal jaren in beslag had genomen. Later heb ik vernomen dat fanatici de tempel deels hadden opgeblazen. Menselijke afbeeldingen zijn bij hen niet welkom. Van cultuur gesproken, die zit bij hen op een zeer laag pitje als ze die al hebben.

Onze reis ging verder richting Surabaya, een piratenstad volgens ingewijden, die nog steeds actief is in dat bedrijf. Het was er in elk geval druk, een en al gefriemel van een drukdoende mensenmassa. Je kunt je eigenlijk niet voorstellen waar een mens altijd mee bezig is en dat alleen maar om te voldoen aan het hoogstnoodzakelijke voor zijn levensbehoefte. Vanuit onze kamer zagen we uit op een vulkaan half in rust. Dat wil zeggen: er was rook, en dus uiteraard vuur want 's avonds lichtte de kruin op met een warme gloed. Die berg werd aanbeden, bijgevolg trok daar regelmatig volk naar boven om de goden alles af te smeken wat wenselijk was.

Pech was echter dat er naast onze kamer een enorme luidspreker was geplaatst die nodig was om de mohammedaanse gelovigen van zeer vroeg in de morgen ter orde te roepen voor het gebed en dit meermaals per dag. Maar ja, een mens wendt aan alles, zelfs aan die klagende halfzingende stem.

Van hieruit werd de verdere planning voor de reis vastgelegd, richting Kalimantan. San Marinda was ons eerste doel want die stad lag aan de monding van de Mahakan, een rivier die vanuit het binnenland Tering zich daar in de zee werpt. Mahakan betekent rivier van de diamant, of er ooit een is gevonden? Twijfelachtig, want door de grote hoeveelheid slijk die ze van de oevers af meesleurt vormt ze een ondoorzichtelijke bruine brij die gestaag naar de zee voert. Deze naam heeft ze sinds mensenheugenis, in deze moderne tijd met zijn technische mogelijkheden, zou het natuurlijk kinderspel zijn om diamanten te vinden.

Eens aangekomen op het gegeven adres in San Marinda namen we contact op met Nederlandse witte paters die hun nederzetting in de bocht van de rivier hadden neergeplant om van daaruit hun geloofsplicht te kunnen volbrengen. Onze pater met wie we in verbinding kwamen had de gezellige naam Sinema, hoogstwaarschijnlijk een Fries. Met de boot ging het stroomopwaarts. De reis duurde twee dagen en werd meermaals onderbroken door politieposten met telkens hetzelfde scenario. Eerst papieren tonen, dan de vragen, wie ben je, wat is uw beroep, wat kom je eigenlijk hier doen? De eerste twee vragen zijn routine zonder problemen, maar de derde vraag beantwoorden met 'toeristische interesse' werd achterdochtig bekeken. Wie

Willem Dolphyn: 'Mijn rode baard joeg schrik aan'.

in godsnaam heeft al deze misère er voor over om naar wat Dajaks te kijken? Antropologie is hier volslagen onbekend en bijgevolg waardeloos. Hier denkt men niet aan het verleden en zelfs niet aan de toekomst; alleen het nu telt, de gage op het einde van de maand en natuurlijk de dagelijkse gebeden.

We werden in de plaats van aankomst hartelijk ontvangen door de hele bende, met aan het hoofd pater Prior. Toen men te weten kwam dat Moena dokter was, verhelderden alle blikken alsof er een godswonder was geschied. Hier dokter te zijn, is even belangrijk als de Paus in het Vaticaan. Vrij vlug werd Moena geconfronteerd met een probleem, zelfs een dat niet echt zijn specialiteit was, maar hier heb je geen keuze. Alles is hier welkom, zelfs de minste kennis. Moena werd geconfronteerd met een hardnekkige bevalling waar geen einde aan scheen te komen. Maar met wat basiskennis

en misschien een beetje geluk liep alles perfect af, met het resultaat dat binnen de kortste keren het nieuws door heel Kalimantan galmde.

Van heinde en verre kwamen de meest onvoorstelbare gevallen voor hulp aandragen: van beenwonden bij het hakken opgelopen tot diep verontrustende hoestbuien die verdacht veel op tering leken. Maar er werd gedaan wat moest, eerste hulp bieden.

Toen het wat gekalmeerd was zijn we begonnen aan wat je noemt de echte trekking door het oerwoud. We leerden de plaatselijke bevolking kennen. Ze waren eerst wat schuw, achterdochtig, dat kwam voornamelijk door mijn rode (intussen grijs geworden) baard die schrik aanjoeg. Denkelijk deed hun dat denken aan de oerang-oetan, 'de mens van het bos', - een sterk dier-mens waar niet mee te lachen valt - dus van mij bleven ze af. Met Moena was het natuurlijk anders, hij was het toegezonden wonder, met hem kon je onderhandelen, maar die rosse...

De long houses, die men daar zo noemde vanwege hun vorm, enorm lange paalwoningen, waarin ze gezamenlijk woonden, met enkel een scheiding tussen gehuwden en niet-gehuwden, en waar we zo op gehoopt hadden ze te bezichtigen, waren verdwenen. Ze werden door de Islam niet getolereerd omdat ze strijdig waren met het ware geloof. Ze

bouwden nu huizen met bomen die ze moesten aankopen en door staatsinstellingen, eigendom van de vrouw van de president, laten verzagen tot planken waarvoor ze de helft van hun leven moesten werken om ze te kunnen afbetalen.

De plaatselijke bevolking werd stilaan verdrongen door een invasie van migranten uit Java. Zulke situaties zette bij ons kwaad bloed maar we stonden machteloos, even machteloos als de lokale bevolking. Na weken dwalen door Kalimantan op zoek naar het echte, kwamen we uiteindelijk tot rust en lonkte de terugkeer. Nog 36 uur vliegen en het zoveelste avontuur was ten einde.

Dit is het leven zoals ik het zie: dan werken, dan avontuur, een leven doorregen als spek; dan wat vlees, dan wat vet, weer wat vlees en weer wat... Lekker!

Plaagstootjes en persiflage op benefietdiner in Rotterdam

Hein Aalders/ foto's Chris van Houts

‘Churchill zei ooit dat het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten twee landen waren van elkaar gescheiden door dezelfde taal. Nederland en Vlaanderen zijn integendeel verenigd door twee verschillende soorten Nederlands.’ Dat zei spreker Gaston Eyskens en als er één ding duidelijk is, dan is het wel het feit dat het verschil tussen Nederland en België een telkens terugkerend onderwerp van gesprek is tijdens Elsschotbijeenkomsten. Ook op het tweede benefietdiner in Rotterdam op 30 oktober j.l. onder het vaste motto *Lijmen bij Dwaallicht*.

De gasten werden ontvangen in het 's avonds verlaten en droevig verlichte Stadhuis aan de Coolingsingel – het statige ontwerp van Henri Evers dat in 1920 voltooid werd en opvalt door Byzantijnse en Art deco-invloeden. In de immense Burgerzaal op de eerste verdieping, met wand-schilderingen van Thorn Prikker en een orgel hoog aan de korte zijde, stonden ronde tafels gedekt waarop het kristal glinsterde in het licht van de hoge kroonluchters.

Terwijl heerlijke gerechten gepresenteerd werden en de gasten zich smakelijke wijnen lieten inschenken, hield voorzitter Cyriel Van Tilborgh een welkomstwoord, om vervolgens

het woord te geven aan Ahmed Aboutaleb, de burgemeester van Rotterdam. Deze wees natuurlijk op de band tussen de twee havensteden Rotterdam en Antwerpen en op Elsschots verblijf in de stad aan de Maas, waar hij immers *Villa des Roses* schreef. Dit jaar is het 100 jaar geleden dat zijn eerste roman verscheen. Verrassend was dat

Aboutaleb begon met het aanhalen van Italo Calvino's *Onzichtbare steden*, waarin Marco Polo aan de keizer Kublai Khan bericht van zijn reizen langs 55 steden. Aboutaleb fantaseerde dat Marco Polo een stad kon toevoegen aan de reeks. ‘Een bijzondere stad, want bijna alle bouwwerken zijn er verdwenen. Wat overgebleven is, zijn de trappen en de liften; de touwladders en de springplanken; de opritten en de hoogwerkers... In de gehele stad zijn mensen bezig omhoog te klimmen, zich te verbeteren, vooruit te komen. Het woord morgen betekent precies hetzelfde als het woord hoger... Het bijzondere is dat de mensen niet in hun eentje hoeven te klimmen, want de sterke mensen dragen de zwakkeren, de lange mensen trekken de kleinere omhoog, en de snelle klimmers zijn een voorbeeld voor de langzame... “Hoe heet

die stad?”, vroeg Kublai Khan. “Rotterdam,” antwoordde Marco Polo.’

Een van de mensen die vooruit wilden, en kwamen, was Alfons De Ridder, die tussen 1907 en 1912 met vrouw en (oudste) zoon in de Snellinckstraat woonde (eerst op no. 7, toen 22 en ten slotte 49a). Hij werkte voor de scheepswerf Gusto (‘Van mijn 25e tot mijn 30e

jaar heb ik hier op een kantoorstuk gezeten’). Aboutaleb droeg het gedicht ‘De baggerman’ voor, dat Elsschot in Rotterdam schreef: een ode aan de hardwerkende arbeider, waarin naast de bewondering voor de noeste arbeid het vergeefse van dat zwoegen wordt gememoreerd:

V.l.n.r. voorzitter Cyriel Van Tilborgh, oud-politica Femke Halsema, burgemeester Ahmed Aboutaleb, de Nederlandse oud-minister-president Jan Peter Balkenende en de Vlaamse oud-premier Mark Eyskens

Femke Halsema: 'Want tussen droom en daad...'

Het is des Heeren wil of 't zou niet wezen.
En trouwens, man, het slijk moet uit de sloot.
Wees dus maar stil, gij zijt toch spoedig dood:
als gij in 't water kijkt dan kunt gij 't lezen.

De gasten hadden inmiddels het voorgerecht van dunge-sneden tonijn met frisse tomatensaus, citrus en schuim van citroengras achter de kiezen en nipten tevreden aan een lichtgele chardonnay Opalia ('in de neus wat wit en rijper geel fruit, naast boter en noten' volgens de munukaart). Nu was het de beurt aan *NRC Handelsblad*-ombudsman Sjoerd de Jong, die zijn hoofdredacteur en vaste kracht bij deze gelegenheden Peter Vandermeersch moest vervangen. Zijn taak was het Femke Halsema, een van de twee hoofdsprekers, te introduceren. Hij deed dat, indachtig zijn positie als ombudsman, 'kritisch, hinderlijk en onafhankelijk'. Plagerig memoreerde hij dat zij ooit door de VVD-jongeren was uitgeroepen tot liberaal van het jaar. Hij schetste de oud-fractieleider van Groen Links in de Tweede Kamer als een begenadigd spreker, een optimist, en ja, ook, volgens rechts Nederland, een *Gutmensch*. Een bedenkelijke titel, vanwege zijn negatieve klank: iemand met een opgeheven vingertje, iemand die zo nodig goed wil doen, een moraalridder, ja een naïeveling. Daarin verschilt ze van Elsschot, stelde De Jong, die geen moralist maar een cynicus was, en een

Sjoerd de Jong, ombudsman van *NRC Handelsblad*: talloze plaagstootjes.

burgerman, geen dwarsligger. Toch zag hij ook overeenkomsten tussen Elsschot en Halsema: bekommernis om de gemeenschap en opportunisme (met twee maten meten). De Jongs eindoordeel was na talloze plaagstootjes ('Je hockeyend, drinkend en rokend door de havo slaan, hoe *bourgeoisbohémien* is dat eigenlijk?'): Halsema is een stoïcijnse moraliste. Haar kwistig rondgestrooide 'interessante, scherpe en snoeiharde tweets' bewijzen het.

Onverschrokken na deze uitdagende inleiding betrad Halsema het spreekgestoelte en terwijl de tafelenoten zich tegoed deden aan het hoofdgerecht van in stukjes gesneden runderlende 'op groene asperges met paksoislierten', gooide Femke Halsema het hoofd in de nek en stak van wal.

Ze wilde het hebben over Elsschot en de politiek, of eigenlijk andersom: over de politiek en Elsschot, of nee, toch maar over het taalgebruik in de politiek, want over Elsschot kon ze niet zo veel vertellen, aangezien ze zijn werk na de middelbareschooltijd niet meer had ingekeken.

Elsschots kleinzoon Willem Dolphyn en partner Denise bestuderen het menu.

Eerst onthulde zij dat zij een onderzoek had gedaan naar het gebruik van Elsschots veel aangehaalde regels (ook vanavond weer): 'Want tussen droom en daad / staan wetten in de weg en praktische bezwaren'. (Cyril Van Tilborgh memoreerde eerder die avond dat men jammer genoeg de daaropvolgende regels altijd weglaat: 'en ook weemoedigheid, die niemand kan verklaren, / en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat.') Haar speurtocht in de Verhandelingen van de Tweede Kamer liep terug tot een verwijzing naar die regels door de Nederlandse minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk Maarten Vrolijk, zes jaar na Elsschots dood. Vrolijk zat in een lastig vragenuurtje en antwoordde een Kamerlid: 'Men weet dat de gedachtegang van Willem Elsschot in dat gedicht is: het overwegen van het al of niet doodslaan van de echtgenote, het huis in brand steken en wegrennen naar een ander land

om zich van alle zorgen ter plaatse te ontdoen. Af en toe heb ik, bij de behandeling van deze kwestie die neiging wel eens gevoeld.’ Halsema noemde dit een ‘slordig en weinig liefdevol gebruik van een van de mooiste gedichten uit ons taalgebied’. Maar ik vond het tamelijk geestig hoe de minister ’s dichters overweging om te vluchten op zijn eigen situatie had betrokken. Het getuigde in ieder geval van kennis van het héle gedicht. Maar Halsema was streng. Ze noemde ook het gebruik door pvv-apologeet Martin Bosma van Elsschots beroemde regels, in een betoog tegen elke overheidssubsidie, een ‘verkrachting’ van die zinnen. Dat komt omdat politiek en poëzie mijlenver van elkaar verwijderd zijn, vindt Halsema. ‘Een zinsnede uit een gedicht mag niet van zijn diepere betekenis ontdaan worden en zonder context of historie instrumenteel worden gemaakt aan een dikwijls triviaal politiek gelijk.’ Ik denk dat grote schrijvers wel tegen een stootje kunnen. Elsschot lijdt niet onder een misplaatst gebruik van een van zijn regels door een marginale politicus uit Nederland. De familie van Slauerhoff tooide haar interieurwinkel in Leeuwarden tien jaar geleden nog met de leus ‘Alleen in mijn gedichten kan ik wonen’. De beroemde voorvader zal het niet zo bedoeld hebben en het lijkt me trouwens geen reclame voor de eigen nering. Maar heeft het Slauerhoff schade berokkend? Die zinnen zijn op zichzelf veel sterker dan de eenmalige toepassing door politici of welke toevallige gebruikers ook. Dat is ook de reden dat er vaak naar gegrepen wordt, de een doet dat geslaagder dan de ander.

Behalve voor een correct gebruik van Elsschots tekst kwam Halsema ook op voor zuivere taal in de politiek, vrij van fraseologie en beleidsjargon. Als voorbeeld gaf ze een van de eerste politieke afkortingen die ze als jong parlementariër leerde en die haar schokte: AMA MOB, waarmee men aangaf dat een alleenstaande minderjarige asielzoeker met onbekende bestemming is vertrokken. ‘In gewone mensentaal betekent dit dat een kind zonder ouders of verwanten als een illegaal is gaan rondzwerfen. Hier wordt taal versluisend, hermetisch, bedoeld om pijn en ellende, om emoties te maskeren. Of zoals Bernlef dat zo prachtig opmerkte, hier raakt de verbinding tussen taal en werkelijkheid verbroken.’ Tijd dus om stil te staan bij de vorige dag overleden schrijver Bernlef, ‘zoals bekend geïnspireerd door Elsschot’. Wat kon die mooi over taal en de betekenis ervan vertellen en schrijven (volgden twee citaten). Bij haar afscheid van de Kamer had Halsema haar ex-collega’s op het hart gedrukt zorgvuldiger met de taal om te gaan, wars te zijn van versluisend en inhoudsloos taalgebruik. Wat dat betreft, zei Halsema afsluitend, konden we een voorbeeld nemen aan Bernlef en Elsschot: ‘de taal die zij beiden gebruiken ontsluit, demaskeert en dringt binnen... Nauwkeurigheid, originaliteit in beeldspraak, zuiverheid

in woordkeuze, eenvoud en helderheid in woordgebruik horen bij onze talige en culturele geschiedenis, waarvan Elsschot en Bernlef zulke belangrijke dragers zijn. Uiteindelijk putten poëzie en politiek uit dezelfde bron: onze taal.’

Mark Eyskens, bedaagd maar niet bedaard...

Ten slotte was het de beurt aan Mark Eyskens, exponent uit het befaamde geslacht van Belgische politici, inmiddels bedaagd maar niet bedaard minister van Staat, die door voorzitter Van Tilborgh werd ingeleid als een spreker wiens cv en publicatielijst zijn printer had uitgeput met een worp van meer dan 50 pagina’s. Naar eigen zeggen ging Eyskens er prat op in de 48 jaren van zijn politieke carrière 12.000 keer in het openbaar het woord gevoerd te hebben – dat is bijna 5 speeches per week. Ze zullen niet allemaal de lengte hebben gehad van die avond, want de emeritus hoogleraar aan de KU in Leuven was ruim een half uur op dreef en tartte de uitgegeten disganger zijn toevlucht te nemen tot de laatste druppels merlot, die gelukkig ‘in de neus een zachte geur, fruitig met zwarte bes, en in de mond een zachte aanzet, veel rondeur met een goede smaakintensiteit’ had. De ‘soepele tannines’ zorgden voor voldoende frisheid om rechtop te blijven zitten. Maar het dessert van dobbelstenen crème brûlée met peer en chocoladesaus duwde hem terug in de richting van Morpheus’ armen.

Eyskens begon zijn toespraak ‘Elsschot in het Eurotisch tijdvak’ met enkele opmerkingen over België en Nederland: historische misverstanden en opmerkelijke verschillen in taalgebruik. Die inleiding was een, zoals hij zelf zei, ‘*captatio malevolentiae*’, er enkel op gericht zijn toehoorders ‘reikhalzend te doen verlangen naar wat zinvol commentaar op de grote Willem Elsschot’. Dat commentaar kwam ten slotte en het was eigenlijk geen commentaar maar een persiflage van Elsschot, ‘waarvoor hij postuum de volledige verantwoordelijkheid op zich neemt’, aldus Eyskens. Het betrof een flink fragment uit een zogenaamd manuscript van Elsschot, dat de grote

schrijver ooit aan Eyskens vader, Gaston, zou hebben gestuurd. In dit handschrift vroeg de vermaarde auteur de oude Eyskens om advies over zijn benadering van het reilen en zeilen van het politieke bedrijf. Elsschot was van plan geweest een politieke satire te schrijven waarin ‘de handel en wandel van de politieke klasse zal worden gegispt, met de bedoeling niet ze te kleineren maar ze te louteren’ en ter kritiek legde hij zijn vader een hoofdstuk voor.

De jonge Eyskens las vervolgens deze tekst voor, die begint met een gekscherende toespraak van de Vlaamse premier, zogenaamd geschreven door Elsschot, vol taalgrappen en toespelingen op de huidige politieke werkelijkheid. Citaat: ‘Prioritair is nu de 77ste hervorming van de Staat te realiseren. Om best wil begint de Grondwet met een grondwettelijke leugen: België is geen federaal Koninkrijk maar een hybride Staat, deels unitair, deels federaal, deels confederaal, niet banaal, nooit integraal, mentaal ruraal, sterk verbaal in elke taal, vaak nultalig gespeend van elke taal, nimmer terminaal noch triviaal, regionaal driedimensionaal en toch ancestraal centripe-taal, want multinationalaal en nooit tribaal. Het is bovendien trouw provinciaal, hartstochtelijk communaal en municipaal, visceraal parochiaal, vaak marginaal, sterk sociaal, licht medievaal, maar toch geniaal en volgens sommigen nooit cerebraal, laat staan puberaal. En bovendien sterk egaal en toch legaal loyaal en modaal royaal. Een staat die beantwoordt aan een virtueel ideaal.’ En iets verder spreekt de premier: ‘De begroting, die de regering indient, is mooi in haar lelijkheid, zoals de meeste moderne kunstwerken. Zij vertoont een enorm zwart gat, een deficitaire krater, verborgen midden in een vulkaan, die op uitbarsten staat en met de lava van zijn fiscale druk het hele land zal verpletteren. Bovendien zullen ook grote gebieden van ons economisch landschap overstromen. Maar dit zal niet te wijten zijn aan de stijgende wassende wateren van Maas en Schelde, van Barak Friture tot aan Zichem-Zussen-Bolder, maar aan het wegzinken van ons land in een diepe dieperik.’ Om de toespraak te beëindigen met: ‘De waarheid zal echter volledig aan het licht komen ter gelegenheid van de aanstaande Olympische Spelen in 1966. Aangezien Vlaanderen op dat ogenblik wel discusswerpers (uitgesproken als ‘fiscuswerpers’) maar geen zwemmers en Wallonië geen zwemmers maar wel steltenlopers zal hebben, zullen Belgische judoka-worstelaarsters, vlanderslag zwemmend, uitkomen tegen Russische zwemmers. De Belgen zijn gerust en de Russen zijn nu reeds gebelgd. De voorzitter van het Olympisch Comité stemt ermede in dat zilveren medailles zullen worden uitgereikt aan die Belgen die niet zullen verdronken zijn. Twee medailles zullen volstaan, want dit volk zal nooit vergaan. Dit zijn dan mijn laatste gevleugelde woorden. De regering doet haar plicht en rekt op U.’

Daarna schetste Eyskens, pardon Elsschot, grapsge-wijze een politieke situatie die een persiflage bleek op de huidige stand van zaken in Vlaanderen. Er moeten nieuwe verkiezingen uitgeschreven worden en de partij van de premier stelt een program van 40 pagina’s op. Onder druk van verkiezingsstrategen en reclamejongens wordt de kern van dat program ten slotte teruggebracht tot één woord: ja! ‘Absoluut geniaal. “Ja” komt in koeien van letters op al onze aanplakbrieven en straatborden. Wij maken van miljoenen kiezers overtuigde ja-knikkers.’ En zo geschiedt. Maar de verkiezingen gaan natuurlijk verloren en terwijl iedereen eromheen draait, merkt het jongste partijlid op: ‘De uitspraak van de eerste minister dat het gemiddeld intelligentiequotiënt van onze kiezers omgekeerd evenredig is met hun aantal werd door sommigen letterlijk opgenomen. Het heeft er hen toe gebracht niet meer voor ons te stemmen, omdat zij ons gemiddeld verstandpeil wilden verhogen. Enkel diegenen die de uitspraak van de Premier niet hebben begrepen, hebben nog voor ons gestemd en dat is slechts een op twee kiezers in vergelijking met de vorige verkiezingen.’ De premier besluit na de nederlaag terug te treden: ‘Ik wens niet te worden herdacht of gehuldigd. Want dit zijn vaak rituelen die eindigen met vivisectie. Toch zal het parlement van mij een bronzen borstbeeld laten aanmaken. Dat is de regel. Weigeren kan ik niet. Mijn vurige wens is dat het kunstwerk in chocolade zou worden uitgevoerd. Dan zouden de scholieren die geregeld het parlement bezoeken er even kunnen aan likken, tot ik zou gesmolten zijn. Symbool van de vergankelijkheid.’ En met de volgende overpeinzing van de premier eindigt het manuscript van Elsschot: ‘De afgelopen jaren was er veel gebeurd in het vaderland. Ook in zijn persoonlijk leven. Hij [de premier] was veroordeeld geweest tot de ongenade van de feiten en de onbarmhartigheid van de gebeurtenissen. En de genade van een betere wereld was hem nooit gegund, had hij nooit echt gekregen noch verdiend. De dagelijkse werkelijkheid had hij ervaren als één grote, zich herhalende hallucinatie, waarvan hij zich enkel vermocht te bevrijden door het leegdrinken van de nodige glazen Haut Brion. Hij haalde een fles wijn van achter een vals boekenrek in zijn bibliotheek en schonk zich een glas vol, boordevol.’ En hiermee besloot Gaston Eyskens ook zijn speech, zeggende, terwijl hij het glas hief, ‘Yesterday is memory; tomorrow is mystery; today is a gift that’s why we call it the present’.

Hein Aalders (1957) promoveerde in 2005 op de dichter J. Slauerhoff en diens opvattingen over het dichterschap. Hij is freelancedacteur en hoofdredacteur van het literair-historische tijdschrift De Parelduiker.

Villa des Roses honderd jaar

Paul Vincent

Het staat vast dat Elsschots debuteert, *Villa des Roses* (1913) – naast de verhalen van Nescio – een belangrijke mijlpaal vormt in de ontwikkeling van het vroeg-twintigste-eeuwse Nederlandstalige literaire proza. Onder andere dankzij zijn (schijnbaar) ‘onliteraire’ taal, lineaire plot en reeks excentrieke personages vindt deze korte roman nog steeds nieuwe lezers.

In het vorige nummer heeft Jean Pierre Stevens zijn licht laten schijnen over deze Vlaamse klassieker.¹ Met de onbevangenheid van de liefhebber laat hij verschillende aspecten van het Nederlandse origineel en van de Engelse vertaling de revue passeren. Stevens is hierbij – vaak terecht – nogal streng in zijn oordeel: over de Elsschot-specialisten, de Engelse vertaler² en de schrijver zelf, die allemaal een of meerdere steken zouden hebben laten vallen. Mede omdat ik mezelf als vertaler voel aangesproken, wil ik eerst heel kort op enkele op- en aanmerkingen van Stevens reageren, alvorens *Villa des Roses* in een wat ruimer perspectief te plaatsen.

Om te beginnen verwijt Stevens de Elsschot-exegeten – niet helemaal ongegrond – dat ze inzake realia als bv. ‘Grünewald’ en ‘Soleiland’³ hun huiswerk niet hebben gedaan en er maar op los hebben gefantaseerd. Hij typeert Elsschot als een ‘schrijver zonder fantasie’ en suggereert dat men beter in de directe omgeving van Alfons De Ridder kan zoeken naar bepaalde toespelingen. De kaarten en topografische voetnoten die in beide Engelse edities zijn opgenomen vindt hij echter – ondanks de duidelijk biografische achtergronden van het boek – overbodig. Ik vermeld wel even ter verduidelijking dat een en ander op uitdrukkelijk verzoek van de uitgever Penguin is gebeurd. Van een Parijs snoepreisje – gesubsidieerd of niet – om de gegevens te kunnen controleren, is helaas niets terechtgekomen!

Verder heeft Stevens kritiek op de door mij gehanteerde methode van annoteren. Dat is nu een principieel onderwerp: annoteren tegenover in de tekst toelichten. Ik voel bij fictie in beginsel voor het laatste: anders loop je het gevaar het lezen onnodig te bemoeilijken. Het kan best zijn dat er in de praktijk – tijdens een proces dat intussen zo’n twintig jaar achter mij ligt – een paar inconsequenties zijn ingeslopen. Elsschot heeft trou-

wens nogal te lijden gehad van zowel uitgeverijen als tekstwetenschappers.⁴ Ik noem hier slechts één een vrij triviaal en één verrijkend voorbeeld: in het *Verzameld Werk* uit 1957 maakt in hoofdstuk IV Madame Brulot ineens haar ‘toilet’ in plaats van haar ‘voilet’ in orde – ik kan op deze plaats beter niet uitweiden over de taalnivellering die uit zo’n ingreep spreekt; veel belangrijker is het feit dat in de historisch-kritische uitgave van de roman⁵ als Richard in hoofdstuk XX de geaborteerde vrucht weggooit, de wrange zinsnede ‘Het was een eenvoudige begrafenis, want...’ in een voetnoot wordt weggestopt. Die zinsnede blijkt pas in de tweede druk door de schrijver te zijn toegevoegd, en de tekstverzorgers gaan principieel uit van de eerste. Waarom men hierbij de *Ausgabe letzter Hand* – dat is, de laatste door de auteur zelf bewerkte tekst – niet heeft gevolgd, blijft een raadsel.

Vervolgens signaleert Stevens een aantal vermeende tekortkomingen van de roman. Het optreden van de Amerikaanse Mrs Wimshurst als *deus ex machina* vindt hij bijvoorbeeld storend. En in het algemeen lijdt het boek aan een teveel van personages. Elsschot is dat later ook gaan inzien, naar het schijnt. In de ‘Inleiding’ tot *Kaas* heet het dan: ‘Waar het met één personage kan is een menigte overbodig’. Wel zou ik roman in de context willen plaatsen van het (sub-)genre ‘boarding-house fiction’ dat vanaf 1900 overal in Europa opgang maakt. Ik noem ter illustratie romans en verhalenbundels als *Langs lijnen van geleidelijkheid* van Louis Couperus (1900), E.M. Forsters *A Room with a View* (1908) en Katherine Mansfields *In a German Pension* (1911).

Het opsommen van aspecten van de tijdsrekening die niet kloppen, maar waar de gemiddelde lezer gauw overheen leest, vind ik op zich waardevol. Stevens geeft de schuld aan een onstuimige drang naar publicatie van de kant van de aspirant-auteur. Dergelijke inconsequenties doen mij ook denken aan soortgelijke problemen bij Shakespeare, met als schoolvoorbeeld de kwestie van het ‘ware’ tijdsbestek van de handeling van *Othello*.⁶ Het gaat erom hoeveel tijd er verloopt tussen de aankomst van Othello te Venetië en de moord op Desdemona.

„We hebben zoo prettig gelachen. We zijn zoo allerplezierigst
verrast . . .”
Nieuwe Rotterd. Crt.

Bij den uitgever C. A. J. VAN DISHOECK, te Bussum,
zal dezer dagen verschijnen:

VILLA DES ROSES

roman door WILLEM ELSSCHOT.

Dit is het eerste boek van een jongen Vlaamschen schrijver, die vroeger reeds, onder eigen naam, in tijdschriften voor jongeren, verzen publiceerde die, ofschoon niet volkomen van vorm, toch door de diepte van het gevoel en de kracht der beelden, toenmaals zeer de aandacht trokken.

Jaren gingen voorbij, waarin deze jonge, zeldzaam begaafde man zijn ontvankelijk en teeder gemoed verrijkte en verdiepte en zijn zeer bijzonder levensinzicht ontwikkelde. Met al den ernst en de wijding van een oprecht kunstenaar arbeide hij gestaag, zijn eigen smart en vreugde omwerkend tot een stuk literatuur, waarin het leven in al zijn rauwe werkelijkheid van elken dag, niet met nutteloozen omhaal van woorden, maar met een zinrijken eenvoud wordt uitgebeeld. Dit boek, sterke, aangrijpende uiting van gevoeligheid, is geroepen om in de Vlaamsche literaire beweging van dezen tijd opgang te maken, doordien het een verschijning is van verrassende nieuwheid en ongewone, verblijdende frischheid.

Sommige feiten wijzen op één etmaal, andere weer op een aantal weken. Maar zoals de grote Shakespearekenner Bradley schrijft, noch in een opvoering noch bij een ‘gewone’ lezing van het stuk valt deze discrepantie op. Hetzelfde geldt mijns inziens ook voor *Villa des Roses*.

Het volgende deel van het artikel van Stevens gaat mij als Engelse vertaler van het boek aan. In een opsomming worden nl. niet minder dan 23 weglatingen vermeld, waarvan 6 volzinnen, 9 zinsneden en vijf woorden. Dat lijkt allemaal erg precies, maar is het niet, omdat slechts een paar concrete voorbeelden worden vermeld. Zonder een volledige lijst kan men onmogelijk uitmaken of zulke ‘weglatingen’ echt zijn of uit een ‘één-op-één’-vertaaltheorie voortvloeien. Van de specifieke voorbeelden is het ontbrekende ‘all’ in ‘all five of them as white as sheets’ (hoofdstuk VII) wel opgenomen in de tweede editie, maar die correctie wordt niet vermeld. Daarentegen blijven bv. ‘old woman’ for ‘arme vrouw’ en ‘black velvet’ voor gewoon ‘fluweel’ inderdaad vergissingen.

Ik zou ook nog het groeps karakter van literair vertalen en de niet te onderschatten rol van de editor willen onderstrepen. Daar komt nog bij dat bepaalde redactionele ingrepen vaak in een vrij laat stadium plaatsvinden, en lang niet altijd met medeweten van de vertaler. Onlangs las ik een interview met een vooraanstaande Engelse redacteur die zich vooral inzet voor vertaalde literatuur, waarin de geïnterviewde in het kader van een Engelse Stieg Larsson-vertaling daar rond voor uit lijkt te komen:

I do think that almost every translation of a certain literary density has to be treated like an original text. If you had the author, you would make suggestions. We didn't have the author but that shouldn't stop you making the sentences more interesting for the reader.⁷

In handen van een bevlogen redacteur die met de vertaler meewerkt kan deze tactiek misschien bevrijdend werken, maar aan de andere kant zijn er tal van risico's aan verbonden.

Nog een reactie op Stevens' betoog over de verpletterende slotzin van de roman: ‘Het was wel degelijk haar dorp.’ Dit zou volgens hem teruggaan op het Franse gezegde: ‘être bien dans son village’, wat zoiets betekent als ‘onnozel zijn, niet weten hoe laat het is’. Toegegeven, Alfons De Ridder is zoals vrijwel alle Vlamingen van zijn generatie voor de helft in het Frans opgeleid – over zijn vaardigheid in zijn tweede taal lopen de meningen uiteen. Het is daarom

niet uitgesloten dat een Franse uitdrukking hem onder het schrijven door het hoofd kan hebben gespeeld. Maar de strekking van het Nederlands en het Frans is toch wel geheel anders. In deze passage worden de dingen hoofdzakelijk vanuit het perspectief van Louise gezien: dit is een vertwijfelde, uitzichtloze thuiskomst. Noch hier, noch elders in het boek wordt Louise door de verteller een trap na gegeven. Integendeel. Hier komen de autobiografische bronnen van de roman zeker weer bij kijken, maar daar nu niet van.

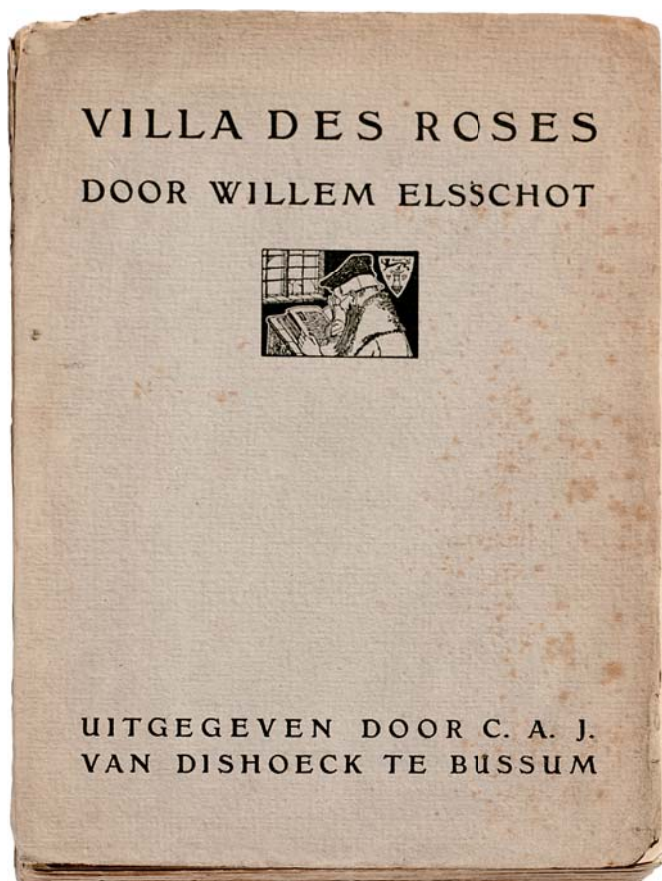
Ik stel het op prijs wanneer de heer Stevens – met het oog op een mogelijke heruitgave – mij een volledige lijst met alle vermeende en echte weglatingen, taal- en stijlfouten zou willen bezorgen.

Twee romans van Elsschot zijn in mijn vertaling goed ontvangen door de kritiek en hebben redelijke – in het geval van *Cheese* zelfs heel goede – verkoopcijfers gehaald zowel in Engeland als in Amerika.⁸ In Engeland

werd laatstgenoemd boek in december 2003 op de radio in afleveringen voorgelezen als 'Book at Bedtime' door de bekende toneelspeler Richard Griffiths. Op de uitspraak van de eigennamen na heeft Griffiths zich uitstekend van zijn taak gekweten. Ook heeft een Londens filmbedrijf een tijdlang aan een *Cheese*-filmproject gewerkt en zelfs een stuk of vier scenario's laten schrijven. Men vond uiteindelijk dat er 'niet genoegde gebeurde' (sic) in de roman, en het project is opgedoekt. Bij *Villa des Roses* lagen de dingen anders, maar het eindresultaat was hetzelfde. De heel verdienstelijke Engels gesproken filmbewerking van Frank Van Passel (2002), had een uitstekende, overwegend Engelse bezetting, waaronder Julie Delpy, Harriet Walter en Timothy West, en ook nog een oorspronkelijke, bijna surrealistische kijk op het verhaal. Het mocht niet baten: de film is in Engeland tegelijk uitgekomen met een of andere Hollywood-block-

Joseph Roth bij Granta overleefd. Toen ik een keer bij de nieuwe directeur de zaak van Elsschot ging bepleiten, beet hij me het volgende toe: 'U gaat Elsschot toch niet met Roth vergelijken!' Ik stond sprakeloos. Roth is ongetwijfeld een schrijver van wereld allure, en zijn romans bestrijken grote wereldhistorische thema's: de ondergang van het Oostenrijks-Hongaarse rijk, de opkomst van het antisemitisme, enz. Maar binnen zijn veel kleinere bestek is Elsschot toch zeker even groot? Helaas is dit allemaal *esprit de l'escalier* gebleven. In werkelijkheid stond ik er verbouwereerd en met mijn mond vol tanden.

Ik vind dat de hele Elsschot in het Engels beschikbaar dient te zijn. Zes werken moeten nodig vertaald en drie – *Lijmen*, *Het Been* en *Het Dwaallicht*⁹ – misschien opnieuw vertaald. In Engeland zijn mijn pogingen om een 'Collected Elsschot' te realiseren (nog) niet gelukt, en ik probeer het momenteel in Amerika. Zoals altijd gaat het voor een groot deel om de financiering van zo'n project. Er zijn in Vlaanderen wel (regerings)fondsen beschikbaar voor de (her)vertaling van een drietal meesterwerken, maar niet voor een integrale vertaling. Ik doe daarom bij dezen een beroep op de lezers van dit blad. Is er geen manier om ook privé-bronnen aan te boren voor zo'n waardige herdenking van dit uitzonderlijke oeuvre?

Eerste druk van Villa des Roses

buster en spoorloos verdwenen.

Hoe moet het nu verder – honderd jaar na het verschijnen van Elsschots debuut – met het promoten van zijn oeuvre in de Angelsaksische wereld? Van de 11 romans zijn er intussen 5 in het Engels vertaald. Uitgeverij Granta, die twee vertalingen heeft gepubliceerd, is tien jaar geleden overgenomen door een uitgevergroep die het fictiefonds met opzet heeft laten versukkel. Even een anecdotische uitweiding: als enige romanschrijver is

- 1 'Gekraak in de voegen van Villa des Roses', *Achter de schermen* Jg 14, nr 5-6, oktober 2012, p. 20-26.
- 2 *Villa des Roses*, translated with an introduction and notes by Paul Vincent. Harmondsworth: Penguin Books, 1992; 2nd revised ed., London/New York: Granta Books, 2003.
- 3 Ronald Spoor heeft in zijn artikel 'Elsschots aap uit de mouw' (*De Parelduiker* 2/1 (1997), p. 66-69) de Soleiland-kwestie afdoende behandeld, en de waarde van annotatie voor de historisch-kritische Elsschot-editie aangetoond.
- 4 Paul Vincent, 'Wat hoort bij het oeuvre van Elsschot als basistekst te gelden?', *Vlaanderen*, Jg 56, april 2007, p. 106-107.
- 5 Willem Elsschot, *Villa des Roses*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2001, p. 159.
- 6 Zie bijvoorbeeld A.C. Bradley, *Shakespearean Tragedy* (1904).
- 7 Nicholas Wroe, Interview with Christopher MacLehose, *The Guardian Review*, 29 december 2012, p. 10-11.
- 8 *Cheese*, translated and with a preface by Paul Vincent. London: Granta Books, 2002.
- 9 De bestaande, allang niet meer verkrijgbare vertaling van Alex Brotherton, *Three Novels* (Leyden/London/New York: Sijthoff/Heinemann/LondonHouse & Maxwell, 1965) is lang niet slecht, maar wel erg gedateerd.

Fanmail van Wim Kan voor De Verlossing op tv

Thijs Wierema

‘Eindelijk weer iets goeds’ en ‘Koningsdrama in Vlaanderen’ zette Wim Jungman boven zijn tv-rubriek in *Het Parool*. Hij was een van de vele recensenten die in 1975 de loftrumpet staken over de tv-verfilming van *De Verlossing*, het plattelandsdrama van Willem Elsschot. Dit driedelig drama werd geregisseerd door Walter van der Kamp en door de AVRO uitgezonden op 9, 10 en 12 februari 1975. Een dvd met de drie afleveringen is – exclusief voor de leden van het Willem Elsschot Genootschap – opgenomen in de verzenddoos van het WEG.

De Verlossing speelt op het platteland en dit feit duidt op de aparte plaats van dit werk, want Elsschot was bij uitstek een schrijver van de ‘stadsroman’. Het boek verhaalt de bittere strijd van de driftige vrijdenker Leopold Van Domburg – kortweg door iedereen ‘Pol’ genoemd – tegen de dictatoriale pastoor Kips. Pol verlaat nadat hij een paar jaar getrouwd is de stad en vestigt zich met zijn slovige Sideria, die hij regelmatig ranselt, in het dorpje Groendal. Hij is winkelier en timmerman, en verkoopt bijna alles wat buitenmensen gebruiken: kruideniers- en grutterswaren, wollen en katoenen stoffen, ijzerwaren en gereedschappen, zuurtjes, rogge- en tarwemeel, zemen, vaatwerk, pannen en jenever. Pol heeft er slag van de arme drommels van alles aan te smeren en het zaakje – de enige winkel op het dorp – is dan ook behoorlijk winstgevend.

De vrijgevochten Pol is een gevaar voor de gemeente, ‘niet zozeer om dat slaan op Sideria, want dat was méér voorgekomen, als wel omdat hij te Groendal de enige man was die boeken las’. Bovendien ‘twijfelde hij waarachtig aan ’t bestaan van God en werd in zijn twijfel gesterkt door zijn zwager, die in de stad woonde’. Zolang de oude pastor Holemans, die niets verlangt dan een tevreden gemeente en een rustig leven voor zichzelf, leeft, blijven conflicten uit. Zijn opvolger, pastoor Kips, is uit ander hout gesneden.

Regisseur Walter van der Kamp werd destijds over de verfilming van *De Verlossing* aan een vraaggesprek onderworpen door Jan Overduin van de *AVRO-bode*. Hieruit een lang citaat:

‘Waarom *De Verlossing*? “Het is een schitterend

verhaal,” licht Walter van der Kamp toe, terwijl hij langzaam een rookstaafje uit een blauw pakje wurmt. Tussen twee rookwolken gaat hij verder: “Het biedt een geweldige rijkdom aan dramatische stof. Daarom heb ik juist dit verhaal uitgekozen”. Hij vertelt dat hij als kleine jongen van zeventien de Vlaamse schrijver Willem Elsschot ontdekte, die toen slechts in kleine kring werd gelezen. Met volle teugen genoot hij van de sardonische humor, het scherpe observatievermogen en de woerdeconomie, die al zijn boeken kenmerken. *Villa des Roses*, *Een Ontgoocheling*, *De Verlossing*, *Lijmen*, *Kaas*, *Het Been*, *Tsjip*, Walter van der Kamp heeft ze allemaal nog in de boekenkast – “die kleine bandjes met die linnen ruggen” – en ze zijn hem nog even dierbaar als toen. Verwonderlijk is dat niet, want veel heeft hij aan Elsschot te danken. Met de bewerking van diens eerste roman *Villa des Roses* verloor hij de tot dan als vakkundig blijspel- en thrillerregisseur bekend staande televisiemaker zichzelf uit het hem toch wat benauwd wordende hokje van dit soort ook nu nog erg populaire buistoneel. Op de wieken van dit ‘verbijsterende succes’ zweefde Walter van der Kamp weldra naar algemene erkenning als dramaspécialist. Met visueel aantrekkelijke produc-

Wim Kan & Corry Vonk: brief voor Walter van der Kamp.

ties als *Lijmen, Karakter* (naar Bordewijk) en recentelijk *De Stille Kracht* (naar Couperus) bevestigde hij overtuigend zijn kwaliteiten op het gebied van het televisiedrama in afleveringen. Walter van der Kamp: “Door deze bewerkingen is het me duidelijk geworden dat je ook met moeilijke boeken – ik bedoel met een duidelijk literaire inhoud – een groot publiek kunt trekken. Daarmee is aangetoond dat je als televisiemaker ook met kwaliteit veel mensen aan het toestel kunt kluisteren. Voor mij is dat een verrukkelijke constatering.” Met *De Verlossing* hoopt hij dat andermaal te bewijzen.’

Dat Walter van der Kamp ook met *De Verlossing* het beoogde succes heeft gehad, bewijzen de positieve recensies én de fanmail. Zo lieten de grote cabaretier Wim Kan en zijn vrouw Corry Vonk weten ademloos naar *De Verlossing* te hebben gekeken:

Aalsmeer
Zondag 16/2/75

Zeer geachte meneer van der Kamp!
Mag ik U even lastig vallen met ‘fanmail’, die U na ‘De Verlossing’ wel ruim zal zijn toegestroomd!
Corry en ik hebben helaas het eerste deel niet kunnen zien, maar 2 en 3 ademloos uitgekeken!

Uitermate knap gerealiseerd, een briljant gekozen ‘cast’ (vervelend woord!), een prachtige bewerking van het toch moeilijke typisch Elsschot boek!

Uitblinker(s)... Ja, moeilijk te zeggen, maar de pastoor zie ik nog dagelijks voor me! Ten voeten uit... geen prettig gezicht overigens! En Sideria... beeldschoon (van z.g. lelijkheid). En de jongste dochter met die ogen... die ogen... onvergetelijk klein scènetje (traliës).

Nou ja – ik raas door – vergeet – en sla over! ’t Was een prachtig ‘werkstuk’ van U! Hopelijk is het op de juiste waarde geschat. Maar dat weten we hier nooit!

Gefeliciteerd! En veel dank!

En veel groeten en veel volgende successen!

Corry en Wim Kan

Walter van der Kamp overleed in 2009 op 83-jarige leeftijd. Henk van Gelder schreef in *NRC Handelsblad* van 2 maart: ‘Walter van der Kamp was tv-pionier uit de tijd dat de televisie veel toneel uitzond en series maakte naar klassieke romans.’

Thijs Wierema (1944) is redacteur van het literair-historische tijdschrift De Parelduiker en van Achter de schermen.

‘Had Elsschot iets met dieren?’

Deze vraag stelde een lezeres aan de redactie van *Achter de schermen*, die op haar beurt voor een antwoord aanklopte bij Willem Dolphyn, kleinzoon van Elsschot. Hij berichtte het volgende:

‘Ja, daar was Bobby, de hond van mijn ouders, Vic Dolphyn en Anna De Ridder. Het was een Engelse fox met een bijzonder korte staart en volledig wit. Hij was uitzonderlijk intelligent en verdroeg absoluut geen Duitse soldaten. Denkkelijk naar aanleiding van het ritmisch gestamp van hun laarzen. Maar hij verdroeg ze wel als het om eten ging, dan zat hij te schooien bij hun veldkeuken (in Goor bij Kasterlee). Wij woonden na de oorlog, vanaf 1946, in Antwerpen in de Beggaardenstraat, de verbinding van de Sint-Katelijnevest naar de Sudermanstraat. En zoals bekend woonde Elsschot in die tijd in de Lemméstraat 21. Op een zekere keer was de hond verdwenen en absoluut niet meer te vinden. Pas ’s avonds laat stond hij weer voor

Bobby, de Engelse fox.

de deur. Dat gebeurde zo enkele malen achter elkaar. De zondag, dag van het gewoontebezoek aan de Lemméstraat, vroeg ‘Pa’ (Elsschot) aan mijn vader of het nu de gewoonte werd de hond alleen te sturen en dan stiekem te verdwijnen. Maar neen, het bleek dat ‘bomma’ de hond verwenne met lekkere hapjes. Het was thuis al opgevallen dat hij bijna niet meer wou eten.

Komt het sluitstuk... Wij namen steeds tram 5 van de Groenplaats naar de Van Schoonbekestraat, ‘dichtstbijzijnde halte voor de Lemméstraat’. De wattman van de tram, die ons kende als vaste klant,

eiste nu steeds voor de hond als blinde passagier 25 cent per rit, de prijs voor een kind. Hij had opgemerkt dat de hond op de tram sprong, zich wegstak onder een bank en bij de gewilde halte er vandoor ging. Liep door de Van Schoonbekestraat tot aan de deur van Elsschot en begon daar klaaglijk te huilen tot men opendeed. Tot daar het verhaal van Bobby, de Engelse fox.’

Kristal, porcelein ...

Op de website van het *Genootschap Onze Taal* uit Den Haag (www.onzetaal.nl) staat bij een vijftienjarig jubileum als benaming: 'kristal, porcelein'. Geen on aardige aanduiding om de 15de jaargang van *Achter de schermen* te laten schitteren. En dat doen we dan ook met een extra dikke aflevering.

Voor de 100ste verjaardag van *Villa des Roses* vonden we geen trefwoord. Verder dan 80 gaat de lijst niet. Maar dat is wel voldoende om de 80ste verjaardag van Tsjip/De Leeuwentemmer Jan Maniewski aan een mooi woord te koppelen. We laten Jan zelf kiezen tussen de twee woorden van de lijst: 'eiken, plutonium', waarbij 'eiken' vet werd gedrukt als het gebruikelijkst.

In het januarinumnummer van 1913 van *Groot Nederland* verschenen de eerste 10 hoofdstukken van *Villa des Roses*, vóór een aflevering van Louis Couperus' *Herakles*. Dat was het begin van de loopbaan van *Willem Elsschot* als auteur. Als dichter had Alfons De Ridder al eerder enkele jeugdgedichten gepubliceerd. Deze 100ste verjaardag mag natuurlijk niet ongemerkt voorbijgaan en verdient een feestelijke omkadering, waar we samen met de gemeente Koksijde, waar Alfons De Ridder zijn buitenverblijf had, nu volop aan sleutelen.

Eind november ontvingen wij uit Amsterdam een enthousiaste mail van Wilma Schuhmacher, eigenares van het gerenommeerde *Antiquariaat Schuhmacher* (dat ze in 1952 oprichtte samen met haar inmiddels overleden broer Max) met de blijde boodschap dat zij haar uitgebreide en unieke Elsschotverzameling ging schenken aan het AMVC Letterenhuis in Antwerpen. 'Ik wilde geen risico lopen dat de collectie na mijn dood uit elkaar zou vallen.' Deze uitgebreide collectie vormde de basis voor de publikatie van *Willem Elsschot in boek en band. Een eerste inventarisatie van bandvarianten*, WEG Amsterdam-Antwerpen, 2010, 64 p. Deze publikatie is ondertussen een leidraad geworden voor vele belangrijke antiquariaten met werken van Elsschot in hun portefeuille.

Cyriel Van Tilborgh

WILLEM ELSSCHOT, „Villa des Roses“. — Dit boek, een eersteling die er mag wezen, heeft tot onderwerp een pension te Parijs. Maar 't geschetete pension zou evengoed te Tiel, te Kampen of ergens anders kunnen bestaan, wat men als een fout kan aannemen, maar ook als een verdienste. Immers, door het ontbreken van het speciaal Parijsche, veralgemeend en vermenselijkt het verhaal; het is niet enkel een episode uit de chaos van een wereldstad, maar 't wordt een brokje hedendaagsch gebeuren aan geen vaste plaats gebonden.

Intuschen zullen vele lezers het tekort aan Parijsche sfeer, Parijsche omgeving en toestanden wel enigszins voelen, — en naar mijn meening behoeft ook het verhaal er niet minder bondig en kort, niet minder aantrekkelijk door te zijn. Zoals nu, hoewel Parijs herhaaldelijk wordt genoemd, ook wel even aangegeven, ontbreekt de bekoring van het grootte, het tragische, en komt het haast te staan op de hoogte van een dorpsvertelling.

Nu liever een goede dorpsvertelling dan een kwalijke wereldstad-tragedie, ook al vindt de kritische opmerker het jammer, dat de auteur die over zoveel bliken van scherpe waarneming en menschenkennis beschikt, zijn onderwerp niet groter heeft aangepzien.

„Villa des Roses“ is m. i. een deugdelijk staal van eenvoud en uiterst knap realisme. Wil nu in realisme, als ik u verzoeken mag, vooral niet iets minderwaardigs zien, of sociale velen het beschouwen: de beschrijving van obscene tafereelen. Realisme wil niet anders zijn dan de uitbeelding van werkelijkheid, en staat b.v. tegenover de romantiek, die de werkelijkheid omkleedt, 't liefst in ideelen en lieflijken zin. Tegenover het intellektualisme staat realisme als de eenvoudige vertelling van waarheid die de waarheid voldoende acht en het niet noodig vindt, met wijsgeerige, intellektuele aanvullingen het verhaalde een grooter aanzien van gewicht te verlenen.

Willem Elsschot houdt zich als realist niet op met kunst van het woord, van hooge proza-kunst is maar luttel sprake: hij geeft de dingen zeer reëel weer en daarmee uit. Zelf blijft hij er onaandoenlijk bij, althans wij bespeuren het niet en van zijn temperament of artistieke visie hebben we weinig last. En toch ondanks dit, bij een volledige maakte neerzetting der feiten, — en ondanks dat we den schrijver betrapten op stoppers en leelijke woorden, terwijl er ook wel enkele platheden voorkomen, zoo lezen we het verhaal met genoege. En dit eigenaardig feit wordt te opmerkelijker als we hier nog vaststellen, dat het verhaal maar heel onbeholpen van opzet en uitvoering blijkt. Het eerste gedeelte wordt ingenomen door de uitvoerige beschrijving van het pension en de gasten; het tweede gedeelte is een dood-onde geschiedenis, die altijd tamelijk nieuw blijft, n.l. de bedrogen liefde, hier van een jong vrouwtje uit een dorp, door een kommensaal uit het „pension des Roses“.

En dit luttel goede bleek voldoende om dit boek van een eersteling — een Vlaming, die opmerkelijk onverschillig Nederlandsch schrijft — boven vele andere werken te stellen. De auteur toch beschikt over een bijzondere gave van ommerken, die zich kenmerkt door een leuk-cynische weergave der dingen. 't Zij hij vertelt van het echtpaar Brulot met hun klein aapje, van Grünewald, den liebbaberenden Duitscher, van Aasgaard den Noor, of van madame Gendron, er is altijd aanwezig een tikje spottersij, die het midden houdt tusschen ironie en humor van de galg, hoewel dit waarschijnlijk door den auteur niet zoo werd bedoeld. Het schijnende, kleine, zichzelf zoekende, waardoor lachwekkende verhoudinkjes ontstaan en de waarlijk-gevoelige ten onder gaat, dit wilde hij schetsen, en hierin slaagde hij wel.

Wilma Schuhmacher en Jan Maniewski vorig jaar op een Elsschot-bijeenkomst.

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in maart 2013 in een oplage van 650 exemplaren, bestemd voor de leden van het w.e.g.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België:

IBAN: BE30 4098 5788 4111

BIC: KREDBEBB

Nederland:

IBAN: NL76ABNA0 5328 77713

BIC: ABNANL2A

Secretariaat

Lijsterbeslaan 6 | B-2920 Kalmthout | België
Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh
(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)

Thijs Wierema

Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh

Vice-voorzitter: Vic van de Reijt

Bestuursleden:

Jan Maniewski

Yvan De Roover

Janny Nijhof

Koen Rymenants

Thijs Wierema

w.e.g.-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden W.E.G.

AMVC-Letterenhuis

Baloise Insurance

Canvas

De Groene Amsterdammer

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

Het Parool

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

Lessius Hogeschool

McKinsey & Company

NRC Handelsblad

Opzij

Propria Cures

Psychologie Magazine

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover

EPO